A.C. Joshi Library
P.U. Chandigarh

MSS No. 21/1, 21/2. Subject मूलशान्तिविधि 21/1

Name of MSS SARASWAT VYAKARANA (GRAMMAR)

Author NOT AVAILABLE

Period ______ Folios ______

Script SANSKRIT Source ______

Missing Folios ______

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

दिस्वरस्यवृद्धिः परमश्चासावात्मा नंपरमात्मानं अग्रे बालधीवृद्धिसिद्धिकल्पवल्लीकामधेनू बले बलं
वंतिगच्छंतिबालाः यद्वा बलंति बलंतिदुर्वीधार्यादितिबाला बलादेर्लः णप्रत्ययः अतउपधायाइति
वृद्धिः बइत्यस्यबाः अग्रे ध्यै चिंतायांध्यै ध्यायते इतिधीः क्विप् इति क्विप्प्रत्ययः विध्यायते क्विप्संप्रसा
रणंध्येइत्यस्यधी क्विप्सर्वापहारीलोपः इतिवृद्धिः इतिक्विप्लोपः धी इतिसिद्धं अग्रे वृद्धिवर्द्धने वर्द्धनंवृ
द्धिः क्तिप्रत्ययः तितघोर्द्धः तिस्थाने धि झभेजबाः इतिधस्यदः अग्रे षिधू मांगल्ये षिध् आदेः षः सः स्नः से
सिद्धिः क्ति प्रत्ययात् किं भगवन् शब्दापशब्दानभिज्ञाबाला न तु ध्यानं धयायदिवा अधीतान्यशास्त्रास्त्र
नेशब्दशास्त्रप्रधानंयतः अनधीत्यशब्दशास्त्रं योन्यशास्त्रंसमीहते मूढः सोहेपदानिगणयति
सजलेश्चिरगतस्य इतिवचनात् धियोवृद्धिः धीवृद्धिः तेषां बालानां याधीवृद्धिः तस्याः सिद्धि
बालधीवृद्धिस्तस्यैबलधीवृद्धिसिद्धये चतुर्थैकवचने ङे इतिसिद्धि इत्यस्यङे एअय् स्वरः अग्रे
वचादेरस्य गुणः स्वरः सरप्रसारणंमुखे २ अस्त्यस्याइतिमांतोपधाद्वतिनो अस्त्यर्थे
ङीप् स्व ततः स्वरस्वत्याः प्रणीतानिसूत्राणि सारस्वतानि ततः सारस्वतेभ्यः सूत्रेभ्यो जाता सा
क्रियायुक्ते अण्प्रत्ययः आदिस्वरस्याञ्णितिवृद्धिः स इत्यस्यलोपः ईकारलोपः स्व०

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ऽप्रत्ययः यस्यलोपः २। अम्रप्राशोरस्यइतिअकारलोपः सरस्वतीप्रणीतानिसूत्राणि
वोच्छः पाणिनीयछप्रत्ययस्यसंभवः छस्यईयादेशः तदासारस्वतीयाइतिभवतितेनस
तायांसारस्वतीतांसारस्वतीमित्येके ऋजु २। अम्रऽम्प्रासोरस्येत्यकारलोपः मानु० वो
विकल्पेनईप्रतेनस्त्रीलिंगेपि ऋज्व इतिरूपद्वयंस्यात् डुकृञ्करणे द्र आत्मनेपदेव
उत्तमपुरुषएकवचनंए तनादेरुप्रत्ययः उगुणः कारस्य· ङित्वादुः करत्यस्यकुउवंराघेपो
तुंबिकान्यायेनस्व· पुनः डुकृञ्करणेप्रपूर्बः प्रक्रियंतेव्युत्पाद्यंतेसाध्यंतेशब्दाअनयेति
ानया सर्दोणादयः अयकि कृ इत्यस्याक्तिनुधातोरितिइपृत्तय् स्व· अवतःस्त्रियां सवर्णेदीर्घः
कृास्त्रियांयञ्जांभावेकृञ्जैवारिङ्· क्रियाकृत्या अयवाक्रियादयः शातानिपात्यंते अयवाडुकृञ् त
तःकृनः शच् कृतोभावादेशःस्यात् क्यपूचस्त्रियांसित्वात्भावे यक् रिङादेशःप्रपूर्बःप्रकृया
तांप्र २। अम्रमोनुस्वारः अग्रेसविस्तारेसविपूर्बः विस्तरतीतिविस्तरः मदांइति अप्रत्ययः गुणः
तरः निषेधार्थेनञ्पूर्बः निविद्यते अतिविस्तारः शब्दबाहुल्यं यस्यासानातिविस्तरा तांनाति
विस्तरांनातिविस्तरामित्यत्रनाकाङ्क्षित्वान्नञोनादेशइतिबोधः केचित्तुबहुव्रीहौ· नञोनादेशमवन २

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

च्छेति सर्वेषांदीर्घः सह आवतास्त्रियांसव· २९ अुम्‌श· मो· १ इतिसाधनाप्रव्याख्या प्रणम्य १ परमा
त्मानं २ बालधीवृद्धिसिद्धये ३ सारस्वती ४ ऋजुं ५ कुर्वे ६ प्रक्रियां ७ नातिविस्तरां ८ १ अस्यश्लो
कस्य अष्टौपदानिसंति अथान्वयः अहंअनुभूतिस्वरूपाचार्यः सारस्वतीप्रक्रियांऋजुसरलं कुर्वेविद्धे
लोकप्रसिद्धशब्दव्युत्पादनाईबद्धत्तयामीत्यर्थः कुर्वे इत्यत्रपठनपाठनादुत्पन्नपुण्यरूपफलस्यकर्तृगा
[illegible]दात्मनेपदेप्रयोगोयुक्तएव किंनामधेयांप्रक्रियांसरस्वतीप्रणीतसूत्रसंबंधिनीमित्यर्थः ननु
[illegible]दौमंगलाचरणंविनाशास्त्रसमाप्तिर्नस्यादत्आह किंकृत्वा परमात्मानंपरमेश्वरंप्रणम्य प्रकर्षे
णकायवाङ्मनोभिर्नत्वा परमात्मनिनमस्कृते सर्वेपिदेवानमस्कृताःस्युः यतः यथातरोर्मूलनिवें
[illegible]नेन तृप्यंति तत्स्कंधभुजोपिशाखाइति तथाचप्रशब्दस्यमंगलिकार्थत्वादौप्रयोगः यतः प्रशब्द
[illegible]थशब्दश्च द्वावेतौब्रह्मणःपुराः कंठंभित्वाविनिर्यातौ तस्मान्मंगलिकावुभौ १ ननुप्रयोजनमनुद्दि
[illegible]मंदोपि प्रवर्त्तते अतोत्र प्रक्रियाकरणेकिं प्रयोजनमित्याह कस्यैबालधी· सत्स्वपिमहाभाष्यादि
[illegible]नत्वेनबालानांसम्यक्प्रबोधात् स्वल्पबुद्धीन्जनास्तेषुचानादरात् संभाव्येमांप्रक्रियांस्त्रवैया
पे·नबुद्धिवर्द्धननिष्पत्त्यर्थंकुर्वेत्यर्थः चिकीर्षितायामपिप्रक्रियायांवक्रत्वकरणेभूयांसोजनानि
हंन[illegible]

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

...भ्रूयंते तन्निरासार्थमाह ऋजुमिति सरलामित्यर्थः सरस्वतीदत्तसूत्राणां क्रममुत्सृज्य प्रयो
...र्थं यत्र तत्रास्थितानां सूत्राणामनुक्रममीलनेन ऋजु सरलां कुर्व इत्यर्थः ननु भो ऋजुमिते
...यावतां ऋज्वीमिति कथं न स्यात् तत्रोच्यते वोर्गुणात् इत्यनेन सूत्रेण वा ई प्रत्यये द्वैरूपे भवत
...ऋजुं ऋज्वीमिति भवति परं छंदोभंगाय नोच्चार्यते ऋजुरपि प्रक्रिया विस्तरबाहुल्यादध्येतुमशक्या
...तमाह नातिविस्तरां विस्तरः शब्दबाहुल्यं तेन न रहितां स्वल्पग्रंथां प्रचुरार्थामित्यर्थः एतावता स
...णपि सूत्राण्यादाय उदाहरणसाधनार्थं बालव्युत्पत्त्यर्थं च दीपिकाकल्पामिमां प्रक्रियां कुर्वे
...भावः सूत्रबोधीवृद्धिः प्रयोजनं यद्वा विषयाः २ अधिकारिणो बालाः प्रतिपाद्यप्रतिपादक
...वसंबंधः प्रतिपाद्याः शब्दाः प्रतिपादको ग्रंथः इति प्रथमश्लोकस्य व्याख्या ननु विस्तरः कथं नि
...स्तः इत्याशंकानिवारकं स्वगर्वापहारसूचकं च द्वितीयश्लोकमाह इंद्रादि २ अथैतस्य साधनाइ
...दि परमैश्वर्ये इंदति इदि इतो ऽनमादेः इदम् अग्रे र प्रत्यय इति मुगागमः इदम् अग्रे र म् नश्चापदांते झसे मकार
...स्यानुस्वारस्य अग्रे तु दाञ् दाने दा आङ् पूर्वः आदीयत इत्यादि नङ् कौ इति कि प्रत्ययः आतो न पीत्या
...कारलोपः स्व सवर्णे इंद्र आदिर्येषां ते इंद्रादयः १३ जस् अस् ए ओ जसि दि इत्यस्य देशः एय् स्वरः स्वो ६ २

द्रादयः अग्रेऽपि ११ अन्वयार्थः अग्रे याप्रापणेयापरोक्ताप्रथमपुरुषबहुवचनंउस् द्विस्य द्वित्वं
यायाउसइतिस्थिते ह्रस्व पूर्वयास्थानेयअातोनपीत्याकारलोपः स्व· स्थो· अग्रेशप् आक्रोशे शप
ति आकुशति त्रिङ्क्ष्मिति शब्द उणादिषुदप्रत्यया चपाअवे· पस्यवः स्व· डुधाञ्धारणपोषणयो
धावारिपूर्वबारिधीयते यत्र सवारिधिनरु.कीतिकि प्रत्ययऽआतोनपीत्याकारलोपस्च· शब्दानांवा
रिधिःशब्दबारिधि यदिवाशब्दाएववारीणिधीयतेऽस्मिन्निति शाब्दवारिधि छ्ःडि·तिधिस्थानेधेउ
स्थेत्यकारलोपसोपअग्रेप्रक्रिया २१ अम् अन्यासौ· मोनु·ऽग्रेतद् ६१ त्यदादेष्टेरस्यादौडु·सस्यअग्रेकृत्स्न
न डु·सस्यऽग्रेत्तमसामर्थ्येतमत्ताम्पतीतिन्तमः पचनंदि· अप्रत्ययस्व· ११ स्थो· वचूपरिभाषणेवच
नतदर्थयांभविष्यतिरितितुमप्रय चोःकु स्वप· ११अन्वयार्थः अग्रेनः नियतेविद्यतेप्यतेकामादिभि
तिनरस्वरादः प्रत्ययः गुणः नरुस्व· ११ स्थोप अग्रेकिम् ३१ टा अतत्रादिगृलोविभक्त्यर्थेनिपात्यते र·
विभक्तिसहितस्याकिम्इतस्यकचेइतिनिपातः इतिद्वितीयश्लोकसाधनं अथव्याख्या इंद्रादयोऽपि
[illegible]ः १ऽपि २ यस्य ३ अंतं ४ नय ५ ययुः ६ शब्दवारधेः ७ प्रक्रियां ८ तस्य ९ कृत्स्नस्य १० त्तमः ११ वक्तुं
लोपत्वयं १४ एवमस्मिन्श्लोकेचतुर्दशपदानिऽन्वयः इंद्रादयोदेवा अथवाइंद्रादयोऽष्टौमहाव्या
पेन्द्रात
हनद्वय

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तीरोपि यस्याः शब्दवारिधेः शब्दसमुद्रस्य व्याकरणस्य अंतं पारं न ययुर्न प्राप्तुः तस्य कृत्स्नस्य
शब्दवारिधेः प्रक्रियां शब्दव्युत्पादनविधां वक्तुं नरो मल्लक्षणो मनुष्यः कथं समर्थो भवति ऽ
निसमर्थो भवति अतः कारणात् संक्षेपतः कथयामीत्यर्थः इति आदिर्येषां ते इंद्रादयः यतः
ः १ चंद्रः २ काशिकृत्स्न ३ पिशली ४ शाकटायनः ५ पाणिन्य ६ मर ७ जैनेंद्रा ८ जयंत्यष्टादि
ब्दका १ अथ प्रथमं संज्ञाप्रक्रियां विवक्षितायां संज्ञाव्याख्यानसूचिकां फक्किकामाह तत्र तावत् सं·
तस्यां सारस्वतीप्रक्रियायां तावदादौ प्रथमम् एव समानस्वरादीनां संज्ञानाम् मया संगृह्यते कस्मै
व्यवहाराय सम्यक् शास्त्रव्यवहाराय शास्त्रं हि संज्ञां विना न सम्यग् अवबुध्यते यथा किल लोकेपि अ
यत्र अयं राजा अयं अमात्य अयं देवदत्त अयं यज्ञदत्तः इत्यादि तथात्रापि समानादिसंज्ञाशास्त्रव्यव
हाराय संगृह्यते इति भावः तत्र मातृमाया ग्रंथे पठितत्वात् प्रथमं स्वराणाम् एव संज्ञामाह अइउ समानाः
अ आ इ ई उ ऊ ऋ ॠ ऌ ॡ अइउऋऌ १३ सांकेतिकत्वात् जसलोपः यतः सत्रेषु विभक्तिर्वैवास्ति व
नोसा यत्र दृश्यते एकत्वं च बहुत्वं च तत् सांकेतिकमुच्यते १ समानाः समानं तुल्यं मानं परिमाणं येषां
समानाः १३ सवर्णः स्वो यथा अइउऋऌ इति प्रत्येकं प्रथमैकवचनांतानि सांकेतिकानि पंचैव भिन्ना ५

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

निपदानि समाना इति प्रथमा बहुवचनांतं ॥ एवं बहूपदमिदमिदं सूत्रं बहूपदत्वमेव युक्तं यतः संहि
तैकपदे नित्या नित्या धातूपसर्गयोः नित्या समासे वाक्ये तु सा विवक्षामपेक्षते १ इति यद्यपि अइकौच
मत्वर्थे इत्यादौ समासेपि संधिर्न तथाप्यसार्वत्रिकोयं विधिरिति क्वचित्तु एकाविति संधिरेव दृश्यते हि
पदं कथं न स्यात् द्विपदे कृते द्वंद्वसमासे नित्यं संधिः संधौ कृते अयु इति दुर्बोधो अरः स्यात्तस्मात् बहूमेव युक्तं
ततत्सूत्रं कार्यद्वय विधायक विधायकं वर्ण परिगणना निरूपकं समान संज्ञा निरूपकं चेति तदेवाह अने
न. अनेन उक्त वक्ष्यमाण सूत्र समुच्चयेन प्रत्याहारग्रहणाय वर्णाः परिसमस्त्येन गण्यंते संख्या क्रियंते परि
पाट्या प्रकाश्यंते च पुनस्तेषां पूर्वोक्तानां अ इ उ ऋ ऌ अक्षराणां समान संज्ञा समान इति नाम विधीयते
क्रियते अथवा अभिधीयते कथ्यते ननु पंचानामकारादीनां न्यासवैदृश्यते कथं समान संज्ञा संजाघटी
नि त्रोच्यते एकमात्रत्वेन समानत्वमेषां ननु अ इ उ ऋ ऌ इत्यादि सूत्रेषु संधिः कथं न कृतस्तत्राह नैतेषु
ति. वक्ष्यमाणसूत्रेषु संधिर्नानुसंधेयः न कर्तव्यः कस्मात् अविवक्षितत्वात् वक्तुमिच्छा विवक्षितो यछा
लोपप च्छा विवक्षा जाता अस्येति विवक्षितः नाविवक्षितः अविवक्षितः अविवक्षितस्य भावो अविवक्षितत्वं त
पेक्षातेपेक्षितत्वात् वक्तुं अवांछितत्वात् हेत्वंतरमाह तु पुनर्विवक्षित एव संधिर्भवति नाविवक्षित इ
हनइयत्र

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

...त् गुर्वाम्नायनिश्चयात् यत्र संधौ कृते कार्यं भूशो भवति स अविवक्षितसंधिः यथा अइउ
...यस्य अर्थ नश्यति स्यात् यत्र संधौ कृते कार्यसिद्धिर्भवति स विवक्षित संधिः यथा ई च ऊ च एव
...यादि पुनर्विधिनिषेधहेतुमाह लौकि॰ लोके इति विलोक्यं ते शब्दापशब्दा अनेन इति लोको व्याकरणं
...किभवा लौकिका अनादिसिद्धास्ते च ते प्रयोगाश्च लौकिकप्रयोगास्तेषां निष्पत्तिः सिद्धिस्तस्यै लौकि
...कप्रयोगनिष्पत्तये समयमात्रत् सूचनामात्रत्वात् विभक्त्यादिसंकेतरूपत्वात् शास्त्रस्येति संधिर्न
...कृतः अस्य व्याकरणस्य हेतुरूपत्वात् विभक्त्यनुपलंभेपि अर्थानुसारेण सांकेतिकं पदं कर्त्तव्यं च स
...हेतुत्वंतरसूचकः अत्र केप्याहुः लौकिक॰ लोके भवाः लौकिका बालास्तेषां प्रयोगनिष्पत्तिस्तस्यै सूच
नमेवोक्तमात्रास्तीति भावः कृते हि संधिकार्ये अर्थ लक्षति पदं भः तत्पाठे मंदबुद्धयो जनाः सायास
जायंते यकारादीनां च स्वरसंज्ञाप्रसक्तिर्भवति अतो न संधिर्न कृतः अथैतानेवाभिन्नतया विवरणं वना
हृ॰ ह्रस्व॰ ह्रसइति हीयते दीर्घापेक्षया इति ह्रस्वः दृणाति विदारयत्युच्चार्यमाणो मुखमिति दीर्घ लव
ते लंघते ह्रस्वदीर्घौ वितिप्लुतः ततो ह्रस्वाश्च दीर्घाश्च प्लुताश्च ह्रस्वदीर्घप्लुतास्ते च ते भेदाश्च ह्रस्वदीर्घ
प्लुतभेदाः १३ सव॰ स्वो॰ एतेषां समानानां ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाः पर
प्लुतभेदाः १३ सवर्णे॰ सदृशावर्णौ सवर्णौ १३

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

अघुनेतिसंज्ञावचनानंतरंसंधिरभिधीयतेकथ्यते अक्षराणामन्योन्यंसंधानं...नमसं
...१ अघुनेतिसंज्ञावचनानंतरंसंधिरभिधीयतेकथ्यते ... संधिः स्वरसंधिः ननुसत्यकारेइकारसंधिरादावेवकथंप्रतिपा
...ः तत्राप्यादौस्वरसंधिःस्वराणांसंधिः स्वरसंधिः ननुसत्यकारेइकारसंधिरादावेवकथंप्रतिपा
...दितः तत्रोच्यते इकारःसावित्रीरूपः साचसर्वंजगत्साधिकर्त्रीतिस्मात्पूर्वंप्रत्ययादि इयं ...संदे
...तिकंय २१ अम्शसो॰ मो॰स्वारः २१ अई...सिद्धं ...इअई १। नपुंसकस्येतिह्रस्वः नपुंसका
स्यमोर्लुक् वर्णग्रहणेसवर्णग्रहणमितिवचनात् ...वर्णइकार ...रूपोयत्वंयकारमापद्यते...नः
प्रोतिस्वरेपरेह्रस्वदीर्घप्लुतभेदाइतिअकारस्यस्वरत्वेआकारस्यापिस्वरत्वंसिद्धमेवदधिइ भव
६६ नय इयंस्वरे अनेनसूत्रेणइकारस्ययकारदध्यूयूआनयइतिजातंननु दधिअनयेत्यत्रअ
भिनःस्वरेतिनुमागमः कथंनक्रियतेतत्राहयस्यलोपस्तुइति...तद्धितेकृतिस्वरेयकारेचपरेभव
ति नन्वन्यत्रदध्यआनयेत्यत्रसंयोगांतस्यलोपइत्यस्यप्राप्तेअसिद्धंबहिरंगमंतरंगेइतिय
लोपनिषेधः यद्वासंयोगांतस्यलोपइतिस्वाभाविकसंयोगविषयंप्रक्रियायातुसंयोगांतस्यलो
पप्राप्तेयणःप्रतिषेधोवाच्यः कृतांतरमाह सूत्रं हसे १ ह्रस्वः सूत्रंत्रिपदं हस १ अईएरूपहवा
हनदीयत्रसप्रक्रौ ११ हसेपः हस ११ सस्वोर्विं॰ हसेअहीदोतोतः अकारलोपः स्वरहीनं सिद्धं

[illegible]यथा अः अनुस्वारः अः संयोगपरो यथा अस्य एवंभूतो ह्रस्वोपि अ इ उ कादीनां भवति गुरु
[illegible]देव पुनर्दीर्घश्च गुरुरुच्यते मुखनासिकाभ्यामिति रूढिपदं अन्यथाद्विवचनेनैव संभवति य
[illegible] प्रक्रियाकौमुद्यां द्वंद्वश्च प्राणितूर्यसेनांगानां एषां द्वंद्व एकवत्साध्यः एकवचनांतो भवतीत्यर्थः
प्राण्यंगे दंतौष्ठम् मुखनाशिकं तूर्यांगे मार्दंगिकपाणविकम् सेनांगे रथिकाश्वारोहम् इतिवत्
नात् मुखनासिकाभ्यामुच्चार्यमाणो वर्णो ऽनुनासिकसंज्ञ उच्यते ङञणनमा ऽनुनासिका इति [illegible]
खात् ऽनुपश्चात् नाशिका स्पर्शंतीत्यनुनाशिकाः चतुर्दशस्वरा १४ त्रयस्त्रिंशद्धसा ४७ अनुस्वार ४८
विसर्ग ४९ जिह्वामूलीय ५० उपध्मानीय ५१ प्लुतश्च ५२ एवं द्विपंचाशदक्षराणि एतेषां मध्ये स्था
नानि संति तान्याह अकुहविसर्जनीयानां कंठः १ इचुयशानां तालु २ उपूपध्मानीयानां ३ [illegible]
[illegible] ऋटुरषाणां मूर्धा ४ ऌतुलसानां दंताः ५ जिह्वामूलीयस्य जिह्वामूलं ६ अनुस्वारस्य [illegible]
[illegible] एदैतोः कंठतालु ओदौतोः कंठोष्ठं ९ वकारस्य १ दंतोष्ठं १ अ इ उ ऋ ऌ तु नाश्च एते [illegible] एतेषां
ते लंघा वर्णानामुरः १ कंठशिरस्तथा जिह्वामूलं च दंताश्च ५ नाशिकोष्ठौ च ७ तालु च ८ इति
प्लुतभेदाः प्रक्रियासंधिः संज्ञाधिकारः प्रक्रियात्वाधिकारो ध अथवा प्रक्रियानूत्पादने स्या[illegible]

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

कुश्चचुश्चटुश्चतुश्चपुश्च कुचुटुतुपु १२ शांकेतिकं वर्ग १३ स्त्रो॰ एतेपंच
त्यादिवर्गसंज्ञामाह कु॰ कुश्चचुश्चटुश्चतुश्चपुश्च कुचुटुतुपु १२ शांकेतिकं वर्ग १३ स्त्रो॰ एतेपंच
र्गसंज्ञकाभवति तत्कार्यं स्तोश्चुभिश्चुः ष्टुभिष्टु कुह्वो॰ कुप्वो वा इत्यादो उकारहेतुमाह उका॰स्व
रेषुपंचमीमात्राउकारः तेनकु इत्युक्ते कखगघङ॰ चुइत्युक्ते चछजझञ एवंसर्वत्र पंचपंचादरा
णिगृह्यंते गुणसंज्ञामाह अरुच एतच उतूचअरेदोत् १२ सांकेतिकं अत्र तपरकरणमसंदे
हार्थं नामिन॰ ६१ स्व॰ स्त्रो॰ हवे ऊओ गुण ११ स्त्रो॰ यद्वा अरु ११ एत ११ ओत् ११ नामिनः १२ गुणः
११ इतिपंचपदंसूत्रंवा नामि॰ नामिनः स्थाने जाता ऋकारऋकार चअरु इकारस्यईकारस्यचए
उकारस्यच ऊकारस्यचओ एते त्रयोगुणसंज्ञकाभवंति ऋकारस्तुसावर्ण्याद्ग्राह्यः तत्कार्याणिगु
णः उपधायालघोइत्यादि अथवृद्धिसंज्ञामाह आचआरूचऐचऔचआरैऔ १२ सांकेतिकत्वात्
विभक्तिकत्वात् विभक्तिलोपः वृद्धि ११ स्त्रो॰ अथवा आ १२ आरु ११ औ ११ वृद्धिः एवंपंचपदंसूत्रं॰
अकारस्य आवृद्धिः ऋवर्णस्यआरु इवर्णस्यएकारस्यच ऐ उवर्णस्य ओकारस्यच औ एते त्वयो वृ
द्धिसंज्ञकाः उच्यंते ऋकारलृकारयोः सावर्ण्यादेव लृकारस्य लृं वृद्धिः तत्कार्याणि आदिस्वरस्य
ञ्णितिवृद्धिः धातोर्नामिनः अतउपधादीनि अथ्यादिसंज्ञामाह अंत्यस्वरादिः ११ टि ११ द्विपदं

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ढं॰ की॰ ९ भवोऽन्त्यः अंतेयोसोस्वरः सआदौयस्य सोंत्यस्वरादि ॥ सू॰ मध्येविसर्ज्ञोनायस्य सुपिघुः
अंतेयः स्वरस्तदादिवर्णःसः अंत्यस्वरएव आदौयस्यसोः अंत्यस्वरादिस्तेन सहैव अंत्यस्वरादारभ्य
वर्णोष्टिसंज्ञोभवति अथवा अंत्यः स्वरस्तदादिवर्णश्च सोंऽत्यस्वरएव आदौयस्यसोपि द[illegible]लिसं टोभ
वतिः स्वरांतशब्दस्य अंतिमः स्वरएव टिसंज्ञः हसांतशब्दस्य अंत्योहसस्तस्यान्यः स्वर[illegible]वि[illegible]
संज्ञोऽस्त्यर्थः तत्कार्यं डितिटेः इत्यादि यथा अचितामहिमः यथाहसैसरवा अथोपधासंज्ञामाह सू॰
त्रे अंत ५१ ३ सिरतसक पूर्व ॥ सू॰ उपधा ॥ अपः त्रिपदं अंत्यात् वर्णमात्रात् पूर्वोऽलादंत्यादल
रात्पूर्वो वर्णः स उपधासंज्ञको भ॰ तत्कार्याणि नोपधाया अत उपधाया इत्यादीनि राजन् शब्दवत् अ
थलघुसंज्ञामाह असंयोगादीति संयोगाद्यः संयोग विसर्गानुस्वाराः परे अग्रे यस्य यस्मात्
संयोगादिपरः नसंयोगादिपर एवंभूतो ह्रस्वो वर्णो लघुरुच्यते तथाचोक्तं प्राकृतछंदे अंत्ये
याच्छिइंडी लह अंकद्धडक्के वल उजो इएतीएतेन्हे लघुजाणीयइ अवरसवे गुरुहोइ १ यथाक
नो कुतथा अइउऋलृ एतेषामग्रे विसर्गानुस्वारसंयोगा न भवंति तदा एते लघुसंज्ञा अथ
रुसंज्ञामाह विसर्गानुस्वारसंयोगाः परे अग्रे वर्त्तमाना यस्मात् सविसर्गानुस्वार· विस ९

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तत्र अष्टचत्वारिंशत् भेदा

र· एऐओऔएतानि चत्वार्यक्षराणि संध्यक्षरसंज्ञानि भवंति तत्र अष्टचत्वारिंशत् भेदा

स्वरा याचतुर्णां संध्यक्षराणां दीर्घप्लुतभेदात् अष्टतेषांचाष्टानांप्रत्येकं उदात्तः अनुदात्त २ स्वरित

... २४ तेषांच सानुनासिकानिरनुनासिकभेदादष्टचत्वारिंशदिति अथसमानसंध्यक्षराणांमि

... नामस्तानाह सूत्रं उभ· द्विपदं सूत्रं उभौ अवयवौ येषां ते उभये उभय २२ जसी अई एस्वराश्च यंत्र

...तत्वेन राजंतेशोभंते इति स्वराः १३ सवर्णा· स्वो· नामिन १३ स्व· स्वो· अवर्णवर्जा अकारआकाररहि

स्वराः इई उऊ ऋॠ लृॡ एऐ ओऔ नामिनः उच्यंते नमनं नामः सोस्त्येष्विति नामिनः अवर्णो नामः नो

...यते लिपिन्यासेतस्य सरत्वात् अथस्वरोपसंहारमाह अकौ ता इत्यादि तावदादौ स्वरा अनुक्रांतः अनु

...क्रमेण काथिता. अथ व्यंजनानाह व्यज्यंते प्रकटीक्रियंते इति व्यंजनानि ककारादीनि तानि व्यंजनानि कथ्यांश्च

...यितुमिच्छाजिग्राहयिषा प्रतिकार्यं कार्यं प्रति आह्रियंते आनीयंते इति प्रत्याहाराः अवादयस्तेषां प्रत्याहारा

...जिग्राहयिषा प्रत्याहारजिग्राहयिषा तया प्रत्या· कृत्वा व्यंजनानि अनुक्रामति अनुक्रमेण कथयति

...त्रे हकार्यन्तं यावत् सर्वं छंद १२ सांकेतकं हय· यावदाद्यंताभ्यां द्विपदं आदिश्च अंतश्च आद्यंतौ ताभ्यां २२

...द्विः अथवा ५२ यद्वा हस्व· ३ यत्रिंशदपि प्रथमेकवचनांतानि सांकेतिकानि प्रत्याहि आद्यंताभ्यां २

प्रत्या

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

पाद्विवचनं एवंच चतुस्त्रिंशदपि प्रथमैकवचनांतानि सांकेतिकानि पदानि आद्यंताभ्यां तत[...]द्विवचनं ए
तुस्त्रिंशत्पदं सूत्रं केचित् आद्यंताभ्यामित्येकपदं सूत्रं पृथक् मन्यंते कखगघेति ङमं विहाय हयवरलेति ञ
ः प्रत्याहारग्रहणार्थं ततः प्रतिकार्यमाक्रियत इति प्रत्याहारं जिघृक्षता गृहीतुमिच्छता छात्रेण शिष्येण वा आ
द्यंताभ्यां कृत्वा आद्यंतवर्णाभ्यां सह एते हकारादयः सकारपर्यंता वर्णा त्रयस्त्रिंशद्धसा ग्राह्याः प्रत्याहारं व्यंज
नानां आदिव· आदौ वर्ण आदिवर्णः सोऽ तस्येन वर्णेन अन्तरेण सह गृह्यमाण उच्चार्यमाणः ऽ वप्रत्या
र उच्यते तदेव आद्यंतवर्णात्मकं एव नाम यस्य स तन्नामा अकारइत्यादि सुगमं नवरं स च अव प्रत्या
हारस्येतावत् संख्याक इति इत्यमुना प्रकारेण एतावती एकोनत्रिंशद्वर्णप्रमाणां संख्यायावत्समेपद्यते
ति आकारादिर्सिग्रहणेतु चतुस्त्रिंशद्वर्णप्रमाण संख्याय स्य स· एवंच ट· पंचभिरक्षरैश्च पप्रत्याहारः
[...]कारपकारयोर्ग्रहणेन चयः एवं जम· जकारवकारयोर्ग्रहणेन जबः एवं झट· आद्यंतयोर्झका
[...]ग्रहणेन झमः एवं अमुना प्रकारेण यत्र यत्र योदाहरणे येन येन प्रत्याहारेण सह वृत्तं कार्यं भव
[...]हारस्तत्र तत्रोदाहरणे ग्राह्यः संख्या· प्रत्याहाराणां संख्यानियमो नास्ति यतद्द्यंत एव प्रत्या
[...]त्पाद्यः अनियमं व्यावर्णयितुमाह संख्येति अयमर्थः न नियम अनियमः संख्याया अनिय ९

...रणार्थत्वंतस्मात् इत्संज्ञकः इतोलक्षणमाह कार्यायेत्थिपदंकार्यं ४१ ङे॰ रकू एऽय् सवर्णेदी
...णातिगच्छतीइत् ११ हसेपः पदद्वयेनसंधि अर्ईए प्रत्ययः आदिशब्दात्प्रत्यायागमादेशोपदेशे
...ऽधिकः प्रत्यायाद्यतिरिक्तोऽप्रत्ययादिः आगमातिरिक्तोनुङादिउपदेशः शिष्यारूपः हयवर
...आदेशा पुंसोअसुङादिरूपः एभुकस्मै चित्कार्यमाणोवर्ण इत्संज्ञकोऽनुबंधसंज्ञोभवति इत्अ
...माह यस्येत्संज्ञातस्यलोपः क्रियते उच्चरितप्रध्वंसऽभावोलोपउच्यते वर्णानांविरोधः संधिकार्य
...र्मनंयस्मिन्सलोपएकथ्यते एकंवर्णंविनाशयति अन्यस्यात्यन्तिशतिवध्नात्तीतिलोपएतत्कार्यले
...नाशेपुनर्नसंधिर्यथातआगताइत्यादि आगच्छतीतिआगमः आगमोमित्रवत् यथामित्रंमित्रस्यसमीपेआग
...त्योपविशति तथाआगमोप्यायाति यथानः सकूछतेसगादिः आदेशः शत्रुवत् यथाशत्रुप्राप्तंविनाश्यत
...स्यानेतिष्ठन्तितथाऽऽदेशोपिआदेशिनंविनास्यतस्यस्थानेभवतिथासः सकारस्यनकारादेशावत् अथसंयो
...संज्ञामाह स्वराइति अंतरंजातंयेषांतेअंतानऽंतरिताअनंतरिताः स्वरैरनंतरितास्वरानंतरितास्वरात
...रहिताईदृशाहसाव्यंजनवर्णासंयोगउच्यते अत्रबहुवचनंनात्यभिप्रायेण तेनद्वयोरपिहसयोः संयोग
...संज्ञास्यात् बहूनांहसानांसंयोगसंज्ञास्यात् यद्वाहसोचहसाश्चहसाः एकशेषः समासः संयोगातस्यलोप ८

मः संख्यानियमः प्रत्याहाराणां संख्यायास्तु नियमो नास्ति किंतर्हि नियम एव कथ्यं हसो १ मबो २ जब ३
ञ्चव यपो ४ ऽब ५ अप ६ स्तथा जमो ७ मभः खफः ८ प्रोक्तो ऽक सश्च १० छत ११ ईरितः १ यमो १२ हवः १३
खप १४ ओङोडव १५ अटभ १६ इष्यते रसो १७ वस १८ शास १९ ख्यातो मपो २० नस २१ उदाहृतः २ अक २२
[illegible] ततः प्रो[illegible] प्रत्याहाराः उदीरिताः सौत्राः एते स्फुटं ज्ञेया तथा चान्ये यथामति ३ यद्वा भवल तएवैकस्मा
त द्वाभ्यां मस्यात् पबौ चतुर्भ्यस्तु सः षभ्यां पः स्यादित्यं प्रत्याहारास्तु विंशतिः १ मभ १ अब २ इल ३ छत ४
यम अनमः ६ यपः ७ मपः ८ खपः ९ चपः १० अव ११ हव १२ मब १३ नव १४ हस १५ वस १६ रस १७ मस
८ खस १९ शास २० एवं एवविंशति प्रति प्रत्याहाराः अथ हसानां संज्ञां गृह सूत्रं हसा व्यंजनानि हसाः
वर्णाः० स्वेः० व्यंज्यंते प्रकटी क्रियंते अर्था येस्तानि व्यंजनानि अथवा विगत व्यंजनं स्वर लक्षणं येभ्यस्तानि २ ज
[illegible]सो सि नुमय मनोपधायाः स्वर० हकारमारभ्य सकारं यावत् त्रयस्त्रिंशदक्षराणि हसाः हस संज्ञानि प्रोच्यंते [illegible]
[illegible]जनानि प्रोच्यंते व्यंजन लक्षणमाह यत्स्वरहीनं तद्व्यंजनं यत् स्वरेण हीनं रहितं यद्वा स्वरेभ्यो ही
[illegible] अन्यत् यदि वा स्वरहीनं अपरं यदक्षरं न व्यंजनं संज्ञं कथ्यते ननु हकारादयः सस्वराः वर्णाः क
[illegible]ते ताः इत्याह तेषु व्यंजनेषु ऽकारः सुखोच्चारणार्थत्वात् सुखेनोच्चारणमेव चः प्रयोजनं यस्य स० तस्य

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

लक्षणमाह उच्चै वेदपाठकरन्यासे उच्चैः स्थाने स्वरेणोपलभ्यमानः प्राप्यमाणः उच्चार्यमाणो
त्तः प्रोच्यते नीचैः स्वरेणोच्चार्यमाणोऽनुदात्तः प्रोच्यते नीचैः स्वरेणोच्चार्यमाणोऽनुदात्तः नीचै
रिति समवृत्त्या स्वरितः उदात्तादीनां प्रयोजनं वेदेष्विव अन्यत्र तु प्रसंगादुक्तं मुखनासिकाभ्यां
योच्चार्यमाणो वर्णः सानुनासिकः तद्विपरीतो निरनुनासिकः निर्गता नासिका उच्चारणकाले यस्मा
त्तो निरनुनासिकाः किंतु केवलमुखेनैवोच्चार्यमाण इत्यर्थः सानुनाशिको निरनुनाशिकश्चेति पदं द्वाचि
न्न इतेपि अनयोरत्र लक्षणस्यानुक्तत्वात् अथ समाहृत्याह यथा पंच समानाः ह्रस्वदीर्घप्लुतभेदात्पंच
दशात्राते प्युदात्तानुदात्तस्वरितभेदात्पंच ४५ चत्वारिंशात् भवंति ते न सानुनाशिका निरनुनासिकभेदा
न्नवतिभेदाः समानानां स्वत्रं एऐओऔ १३ सांकेतिकत्वात् सलोपः यद्वा ए ११ ऐ २१ सांकेतिकानि चत्वारि पदा
नि संध्यक्षराणि १३ नस्त्रासोः नुमयमानोपधायाः स्वरः एवं पंच पदं संधावक्षराणि संध्याक्षराणि यथास
मानानामेव संधिना कृत्वा एषां निष्पत्तिः यथा अकार इकार योगे एकारः आकार एकार योगे ऐकारः अकार
उकारयोगे ओकारः आ ओ योगे औकारः यद्वा समानानां व्यंजनानां च संधौ मध्ये वर्तंत इति संध्यक्षराणि इति सं
ध्यक्षरसिद्धिः संध्यक्षरः १३ नस्त्रासोसिः ऽनुमयमः इकारात्पूर्वं नकारागमः नोपधायाः रस्थानेरा ६

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

स्वरमन्योन्यं स्वजातीयेनसहसवर्णाभलप्यते कथ्यते यथा अ १ ह्रस्वः आ २ दीर्घः आः ३ प्लुतः ऊ
स्वः १ ई २ दीर्घ ईः प्लुतः उ १ ह्रस्वः ऊ दीर्घ २ प्लुतः ऋ १ ह्रस्वः ॠ दीर्घः ॠः प्लुतः ऌ १ ह्रस्व ॡ दीर्घः
ॡः प्लुतएतेषांसमानानामेव सवर्णत्वं ननु संध्यक्षराणांतेनहरेऽव इत्यत्र सवर्णे नभवति ननु
सरस्वतीदत्तसूत्रेषुनेक्षितं ह्रस्वादीनांलक्षणं कुतोज्ञायते इत्यतआह लोका शेषस्य इहव्याकरणे
नुक्तस्यसिद्धिर्निष्पत्तिर्लोकाद्रूपारंपर्यात् अवगंतव्येति शेषः अस्यग्रंथस्यांते इतिपदं वक्ष्यति
तस्मात्कारणाल्लोकतोऽन्यव्याकरणादेवह्रस्वादिसंज्ञातव्या तथाहि एकद्वित्रिमात्राह्रस्वदीर्घप्लुताः
ह्रस्वादीनांलक्षणमाह तदेवलोकोक्तमेवएव एकामात्रउच्चारणकालोयस्यसएकमात्रोह्रस्व उच्य
ते मात्राकालविशेषःस्यात् अक्षिस्पंदनप्रमाणःकालोमात्रा द्वेमात्रेउच्चारणकालोयस्यसद्विमा ति
स्रोमात्राउच्चारण यस्यसत्रि अर्द्धमात्रयाभवंअर्द्धमात्रिकंव्यंजनमुच्यते केचिद्व्यंजनंचार्द्धमात्रक
मिच्छंतिव्यंजनस्यानाधिकारित्वात् यतः चाषस्तुवदतेमात्रं द्विमात्रंवायसोवदेत् त्रिमात्रंच्चशि
खीत् नकुलस्त्वार्द्धमात्रकं १ किमेतावंतएवभेदा इत्याशंक्याह एषामिति एषांसमानानांह्रस्वादि
ज्ञानामप्यन्येपिलोकगम्या उदात्तादिभेदा उदात्त अनुदात्त स्वरितइति त्रयोभेदासंति उदा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चर्यात्. यति तति शब्दाभ्यांपरयोर्जस्शसोर्लुग्वक्तव्यः यति ते. नाग. शीर्षाणि तति. ते.
विदन इत्युदाहरणं कतिशब्दस्यत्रिष्वपिलिंगेषुसदृशरूपाणि इकारांतानुक्ता. ईकारांताना
ईकारांतः सुश्रीशब्दः श्रिञ्सेवायांसुपूर्वः क्विप्प्रत्ययः प्रछादेर्दीर्घता. इतिदीर्घक्विपः
र्वापहारीलोपः सुष्ठुश्रियंत्यपनमितिसुश्रीः क्विवंतत्वाधातुत्वंनजहाति शब्दत्वंचप्रतिप
द्यते इतिस्यादयः ११ स्त्रो क्विवचने. सूत्रं यो ईचउचयोस्तयोःयोः इर इयं. उवं. स्वस्त्रो.
धातु इ। डि. तिङस्यस्त्रो. इय्. च उचच इयब् १२ स्वर. नामिनोरः स्वरे ७१ सूइए ४ पदं धातो
ईकारस्यस्वरेपरे इय् उकारस्यच उव् इतिसूत्रात् स्वरे. इत्यनुवर्त्तौसत्यांपुनः स्वरग्रहणं
ऽम्नासोरस्यनुडामइतिनिषेधार्थविभक्तिवर्जितस्वरनिषेधार्थंचततो सूत्रविभक्तिस्वर
एवग्राह्यंतेनव्यर्थमित्यादौन इय्. किंतुइयंस्वरेइतियत्वंसूनेनस्वरादौ इयू. स्वर. हसादा
वविशेषः सुपद्धि. संबोधनेधातुत्वान्नधिलोपः किंतु स्रो. हेसुश्रीः हेसुश्रियौ हेसुश्रयः
एवंसुधीशब्दः. उकारांतः स्वयंभूशब्दोप्येवमेवलीनप्रापणे सूदेःस्मस्नः नीसेनापूर्वःसे
नांनयतीतिसेनानीः क्विप्रत्ययांतः सेनानाशब्दस्येकारांतधातोरपिहसोः विशेषः स्वरा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

दैौ तु विशेषः स एवं सूत्रद्वारा व्याख्याति य्वोर्धातोरियुवौ स्वरे अनेन स्वयं स्वरे: उवं एतेनैतयो
र्वा धोर्जातः य्वोर्धातोरित्यस्य बाधनार्थ य्वो वेति: सूत्रं पठ्यते युचूवुच्छ्यो । २ । वा १ । अथ: य
स्मात्: ईकारात् ऊकाराच्च पूर्वस्य शब्दस्य संबाधिन ईकारस्य यकार: ऊकारस्य च वकार: ननु
णीत्रगापणे: यं धातु: एकस्वरादि द्वित्रिस्वर पूर्वस्य शब्दस्य संबाधि कथं अनेकस्वरत्वमुच्य
ते कारकपूर्वस्यापि द्विवं तत्र ग्रहणादनेकस्वरत्वं: अत्र वा शब्दो व्यवस्थावाचकोन तु विकल्पार्थ
तेन वर्षाभू पुनर्भूः दृग्भूः कारा भूः एभो अतिरिक्तो अन्यो यो भू शब्दः स्वयंभूः कभूः लभूः नाभिभूः अग्रभूः
आत्मभूः मनोभूः मतिभूः प्रभूः तकसत्तस्य संभवे सत्यपि य्वो वा इति न भवति: किंतु योधा ...इति भ
वति: अत: एतौ वर्जयित्वा- अपर ईकार ऊकारयोः पूर्वोक्तलक्षणयोर्यकार वकारौ भवतः वाग्र
हणादियं विवक्षा ज्ञेया कुतो निपातानामनेकार्थत्वात्: धातोः संयोगपूर्वकत्वे: सुश्रियौ यवक्री
...रयुवौ इत्यादौ न: यकारवकारौ: किंतु इयुवावेव: एकस्वरे तु नीः नियौ: धी: धियौ: लः
...भ्वौ भः भुवौ: भुवः इत्यादौ न: यकारवकारौ बहुव्रीहिसमासे अनेकस्वरस्यापि: इयुवौ भव
...धा सुधीः सुधियौ: कुधीः कुधियौ: परमधियौ इत्यादि धात्ववयवसंयोगपूर्वकत्वे: एवय: ३५

धू ॥ सनंवध्वासनं ऋ समाके· स्रिलोपर २१ अभ्यासो· मो· ऋवर्णस्य रकारोभ·
रिपरेपिंतृग्रे अर्थः ऋर· हसे· स्व· पित्रर्थः सूत्रं ऌलं ११ सांलं·२१ ऌवर्णस्य लकारो
ऽनुबंधः ऌलं स्व· लनुबंधः ऌलकारोऽनुबंधस्तत्संज्ञो यस्य धातोः स ऌनुबंध उ
ऌ आप्नोतिर्लीवत्तिलइत्तलित् ए ११ सां·ऽय भवति स्व· एीनप्रापले एी आदेः सः स्वः
वियुट् युवोरनाकादिति युस्यानेऽनं गुणः नेततः एऽयू अनेन एकारस्य अयू स्व· ॥ अतो
अभ्यासो· नयनं इतिसिद्धं ओ ११ सं· अव ११ हसे· वज्रिः सुगमौऽग्रे अति उऽब स्वर· भव
आदिर्यस्य सगवादिस्तस्य गवादि स्तस्य गवादि ६१ ङितिदे ङ· स्य· अवर्णस्य आगम अवर्ण
॥ स्तोः अद्य आदिर्यस्य सोऽद्यादिस्तस्मिन् अद्यादि ७१ ङे· ङौ ङि· ङित्यादिर्लोपश्च· वक्तव्य
॥ स्रो· सिद्धं अत्र अकारागमे एव रूपसिद्धिः वर्णग्रहणं तु एचं त्य यद्वा अभ्यासो वर्णग्र अवर्ण
अकार एव इत्यर्थः गोऽग्रः अवर्णागमः ओ अव स्व· सं· गवाग्रः गोऽग्रः अवर्णागम ओ अव
· अर्इए गोः पृथिव्याः इन्द्रः गवेन्द्रः गो अतिनं गवादेरवर्णागम ओ अव स्व· स· गवातिनं गोच
अग्रे ऊढः ऽवर्णागमः अवर्णागमस्य वैयर्थ्यात् सवर्णे दीर्घः सहेतिन भवति किंतु ओ ओ उऊ

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

[illegible] टः एवं प्रऊटिः प्रौढिः स्वऽग्रेईरं ऽवर्णागमः अइत [illegible] स्वेर [illegible] र [illegible] अन्नअग्रेउ

[illegible] णी अवर्णागम॰ उ३३ ऊऊ अक्षौहिणी सेनाविशेषः सासेना अक्षौहिणीनामरवागाष्ठेकादिकेग

[illegible] जेः २१८१॰ रथैश्च २१८॰ हयैस्त्रिघ्नैः ६५६१॰ पचघ्नैश्चपदातिभिः १०९३ पाशाश्चाचिदिति क्वचित्

योगांतरेयकारः स्वरवदवसेयः स्वरेणतुल्यः स्वरवत्स्वरेपरेसतियत्कार्यंभवति तत्तयकारपरेपि

[illegible] यथाऽध्वपरिमाणेमार्गप्रमाणभावे गवांमिश्रीभावोएकत्रीभावसमूहीभवनंगोपूति

[illegible] तिष्ठतिसिद्धंएवंपितृऽग्रेयंपित्र्यमित्यपिज्ञेयं॰ ऐऽय॰ ऐ ॥ सं॰ आय ॥ हसे॰ ऐकारस्य

[illegible] स्व॰ नैऽग्रेऽकः ऐआय स्व॰ नायकः स॰ ऊआव् औअव् औ ॥ सं॰ आव ॥ हसे॰ अवा

[illegible] स्व॰ तौ॰ऽग्रेइह औआव् स्व॰ ताविहेतिसिद्धं स॰ य्वोर्लोपश्चवापदांते यच्वच्चयोत

[illegible] र स्व॰ स्वो लोपश्च ॥ सं॰ वा ॥ अव्यया॰ पदांते ॥ अइएसिद्धं॰ पदांते॰ आदिशब्दात्

[illegible] एभिस्त्रैर्जीतानांसंबंधिनोर्यकारवकारयोर्वालोपश्च भवति॰ तेऽग्रेआगतार

[illegible] एकत्रयकारलोपः अन्यत्रस्वरहीनं॰ तआगताः तयागताः पटोइह उअव् शेष

[illegible] इह पटविह एवतस्मैआसनं तस्मायासनं तस्माआसनं तस्मेइदं तस्माविदं असौ १२

इतिनम· पदमध्येभवति· सत्रं सव· सवर्णे १ अइण· सदृशोवर्णःसवर्णः दीर्घ ॥ स्वो
अव्ययादि· पूर्वोत्तरयोः सदृशास्वरयोर्मिलनेनाद्यो दीर्घोभवति· अद्धा ऽत्र अद्धा
...मेणवैपरीत्येनगुरूणांगुरुभिः सार्द्धं चतुर्धेतिसवर्णता १ अदीर्घोदीर्घतांयातिना
...दीर्घता पूर्वदीर्घस्वरंदृष्ट्वापरलोपोविधीयते १ दधि ऽ ग्रइह दधीह भानु अग्रे उदय
...यः पितृ अग्रे ऋणं· पितृणं· दंड ऽ अग्रं दण्डाग्रं ननु दधि इह अत्र वाध्यं इ यस्वरे इति यत्वंनभ
... इत्याह सामान्य· नूनंनिश्चितं· सामान्यशास्त्रतः सामान्यसूत्रात् विशेषोविशेषशास्त्रंवि
...बलवान् भ· अत्र बहुव्यापकं सामान्यमल्पव्यापकोविशेषः दधि इह इत्यत्र इयंस्वरे इति सूत्र
...सामान्यं स्वराणांबहुत्वात् सवर्णे· इतिविशेषसूत्रं तस्य सवर्णस्यैकत्वात् पक्षांतरमाह परेण· वा
अथवा इह व्याकरणे· प्रायशोवाहुल्येन बहुषुस्थानेषुस्थानेषु परेण· अग्रे केनसूत्रेणपूर्वसूत्रस्य
वाधः निषेधोदृश्यते यथा इ यंस्वरे· इतिसूत्रे प्राक्प्रतिपादितं तस्याहि सवर्णे इतिसूत्रेणवाधः
...देवाह प्रायशोबाहुल्येनबहुषुस्थानेषुपरेणपूर्वसूत्रस्यवाधः निषेधोदृश्यते· यथा इ यंस्वरे
...सूत्रंप्राक्प्रतिपादितं तस्याहिसवर्णेइतिसूत्रेणवाधः तदेवाह प्रायशोबाहुल्येनेहव्याकरणे १२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

अमूसाइंदुः अमूसाविंदुः ताइमौ ताविमौ ताइमौ ननु तत्रापि अत्र सर्वत्र लोपादइत्य अमूईएइति
संधिः कथं न क्रियते तत्राह लोपशीति लोपशिष्टे ते पुनः पूर्वापरवर्णयोर्मिथो घटनरूपः सं
धिः कार्यांतरसंधानं च न भ॰ यथा तत् आगताः राजन्यो अत्र अद्धि इति न भवति नो न्नमनित्यमि
ति क्वापि लोपशिष्टे ते पि संधिर्भ॰ यद्वा छंदसि नु भवतीति नुशब्दात् कुत्रचित् लौकिकोदाह
रणेपि लोपशिष्टे ते संधिर्भवति यथा दामोदरः राजाश्वः पंचाग्निरित्यादिः दाधिबुइत्या दौ बकार
स्य संधानरूपश्च संधिर्भवति पुनर्विशेषमाह छंदसि वेदे लोपशिष्टे ते पि संधिर्भ॰ यथा
देवा ग्मूइति एत्य य्वोर्लोपश्चेति यकारलोपः छांदसिकत्वात् न संधिनिषेधः तेन अमूइएहेस
अत्र एदोतोतः एचेडो न्च एदोत् ५ स्व॰ स्त्रोः एदोतः इत्यत्र तन्मध्ये अतो मुएदोतोतः इत्य
त्र अत् ६ा स्व॰ स्त्रो॰ एदोतोत त्रतनपरकरणमसंदेहोच्चारणार्थं अतः अत्यत्र तपरक
ग्रहणार्थं पदांते स्थितात् एकारात् ओकारात् परस्याकारस्य लोपो भवति॰ ते अग्नेऽत्र
नोयावेकारैताभ्यां परस्याकारस्य लोपो भ॰ पचकपटवासन्यायात् ५ खंडाकारस्तिष्ठतीति
दोत्र इति सिद्धं अत्र सामान्यशास्त्रतो विशेषो बलवानिति न्यायो गोकर्णव्यसेन ए

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ऽग्रेऽत्र १२ ओयुस्व अग्नीद्वित्वात् इयंस्वरे यत्वनिषेध एवंषट् अत्र वत्वनिषे
२२ ओरीइतिईकारः अईएऽग्रेऽऽनयः एऽयूनिषेधः एवंहरीएतौ विष्णूइमौगंगे
लेअमूइत्यादि मणीवादिवर्जनादितिविं मणीइव दंपतीइव रोदसीइव सर्वत्रस
दर्थे र्यः द्वित्वेपि मणीवादिनिषिद्धत्वात्संधिः कार्यः सूत्रं ओनिपातः अ ११ सां निपातस्तेसि
एवइवइतिनिपातः ११ स्रो वि ननुएकस्वरश्चेतिपदं सूत्रे नास्तिवृत्तौ कुतोलभ्यते तदर्थः
कारादारभ्य ओकारंयावत् ओइतिप्रत्याहारं अंगीकुर्वंतिकेचित् ओ ११ सांके· आकारओ
ः स्वरएकस्वरा अत्रनिपाताएवगृह्यंते आङ् उपसर्गवर्जितः वाक्यस्मरणेचयोनिपातरूपआ
इत्यपरस्वरंसाधिंनप्राप्नोति तथा ओकार आधा ओकारः आहो अहो उताहो नोहो हं हो अघो भोभो
इत्यादिषुनिपातरूपः ओकारः सोपिसंधिंनप्राप्नोति नोअत्र अहोईशाः अघेएवं हेहेइत्ये
तयोरपिप्रगृह्यमितिकेचित् हेअंब हेईशसोपिसंधिंनप्राप्नोति ओकारः तथा एकस्वरः एक
स्वरः केवलः स्वरमात्रएवनतुहसयुक्तो यथाप्रादात् इत्यादिवत् यत्राएकस्वरसदृशस्वरः अ ५५

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

।अनेनएकत्रअकारलोपः स्व॰द्वितीये ऊऊऊ तथैवस्थूलआसौवातुअस्थूलोतुःस्थूलोतु
ोस्थूलमार्जारइत्यर्थः समासइतिकिं हेछात्र उष्ट्रपक्षपंछात्रोष्ट्रं पशेपत्येकमेवरूपं एवंत
वोष्ट्रः इतिस्वरसंधिः २॥ अथस्वरसंधिकथनादनंतरंप्रकृतिभावउच्यते प्रकृतेर्भावःभवनं
सत्ता प्रकृतिभावःभावनंसत्ता प्रकृतिर्यथावस्थितस्वरूपस्यभावोऽवस्थितिर्वाप्रकृतिभावःसं
धिसंभवेपिप्रकृतिस्थाएवयेतिष्ठंतिप्रकृत्याउच्यते तत्रादिमं सूत्रंन ॥ अव्ययअदस् १ इत्यदा
कारलोपः जसीदस्यमः अइए एरीबहुत्वे एकारस्यईकारः अमी ॥ सं॰ सा सवर्णे॰ नामी
तसिद्धं अदसशब्दस्यजातियोऽमीशब्दोनिष्पन्नः ससंधिंनप्राप्नोति अमीशब्देनरोगवानपि
ते तन्निरासार्थं अदसइतिपदंप्रयुक्तं तत्रसंधिः अम्यसौ अमीआदित्याः इयंस्वरेइति
मावपिसंधिप्रतिषेधः अमीउष्ट्राः संधिप्रतिषेधः एकंअमीऽग्रेएकाअदस्इतिकिंअमी
यसौ सू॰ ईचऊचएचद्वे ॥ सं॰ द्वित्वे॰ ७ अइएसिद्धं ईकारउकारएकारस्त्रयःसिद्धाए
परंद्विवचनेद्विवचनांतः सन्ईकारांतऊकारांतएकारांतश्चशब्दःसंधिनप्राप्नोतिइत्यर्थः
नानिषिद्धामणीवइत्यादीन्वर्जयित्वा मण्यादीनांतुद्विवचनेईकारांतत्वेपिसंधिर्भव

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ोराणां यः कश्चिदादौ भवति तादृश एव स्वरोऽन्तेपि भवति तदा संधिं न प्राप्नोति यथा अ
पश्य उत्तिष्ठ अ इति निर्भर्त्सने अपेहि दूरीकुरु इति संबोधने विस्मये वा इ इंद्रं पश्य उ
रोषोक्तौ वा उत्तिष्ठ अ ग्रहणादाङ् उपसर्गेण सह संधिर्भवति उदाहरणं कंठ आकार निपा
डिङ्के दतोद्विधा तत्र यः स्यात् ङित्स एव संधिं प्राप्नोति नान्ये विङित्स एव संधिं प्राप्नोति न त्वङित
दर्थे । आ ईषत् उत्तमाः इतीषदर्थे आ ऊ सह संधिः आ ईषत्स आ इहि एहि इत्यादौ क्रियायोगे आ
संधिः अ आ मरतात् आ मरतात् अमतं मोदं मर्यादीकृत्य इति मर्यादायां आ इडितः ऐडितः इड
इति अभिविधौ च आ ऊ सह संधिः मर्यादा सीमा अभिविधिः अभिव्याप्तिः मर्यादा च अभि
धिः अभिव्याप्तिः मर्यादा च अभिविधिश्च मर्यादाऽभिविधी मर्यादा सीमा अभिविधिश्च मर्या
दाऽभिविधि तस्मिन् सर्वो द्वंद्वो विभाषयैकवचनांतः स्यात् तत्र एकत्वे द्विगुद्वंद्वाविति नपुंसकत्वं
नित्य आगमानुशासनमिति भावः नामिनः स्वरे इति नुमागमो न किंतु उरो डित् अनित्य आगमा
शासनमिति भावः नामिनः स्वरे तथा आ इति आ चेपे आ एवं किल मन्यसे इति पूर्ववाक्ये आ एवं

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

...वान्प्लुत... ...च्यते ... परं...

...रवचमिति स्मरणे स्मरणीय इत्यर्थः अनाङ् आ... ...नोति प्लुतः ११ स्त्रो० ...चित्तु लौ
...तो इति सूत्रं पठति यत्र प्लुतस्तत्र संधिन प्राप्नोति न भवति भो देवदत्त ३ एहि का एषा अत्र वि
...चा रेटेः प्लुतत्वेन संधिर्नः अत्र प्लुत्वात् न संधिः प्लुतलक्षणमाह दूराद्दाह्वाने टेः प्लुतः दूर ५१ ङ स्ङ सि
...रत् सवर्णे० आह्वाने १ अ ई इ एटि ६१ ङि तिङ स्येत्यकारलोपः स्त्रो० प्लुतः ११ स्त्रो० च...किंकढ प्लुतस्तु उ
...मात्र एव न तु लिखनरूपः इति परे तु संधिर्भवति हा तात इति हा तात इति हा ताते ति इति प्लुत
... इति प्रकृतिभावः अथ प्रकृतिभावकथनानंतरं व्यंजनकार्यमुच्यते व्यंजनानां संधिक
...इत्यर्थः सूत्रं चपाऽबेजबा चकारपकाराभ्यां गृह्यमाणवर्णाश्चपाः चपा ३ सवर्णे० स्त्रो० अकार
...ग्रह्यमाणः प्रत्याहारो अवत्तास्मिन् अव ७१ अ इण जकारबकाराभ्यां गृह्यमाणवर्णाजबा
...अव० स्त्रो० सिद्धं चपा जबा अबे इति वक्तव्ये चपाऽबेजबा इत्युक्तं तेन क्वचित्पदांते विना जबा
...नो ... सद्गुरुः भवदीयः इत्यादि यः इत्यादि क्वचिन्न भवति वैवस्वतः मरुत्वात् तडित्वात् वाचा
...ः इत्यादौ न अथवा असमासे सत्यादेव पदांते समासादौ त्वं तर्वर्तिनी विभक्तिमाश्रित्य

१८

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

वाच्छं पदांतेस्पिताञ्छपाजन्वाभवंति च१ट२ज३ क४पा५ नोङ्क्रमेणज१म२द३ग
वंति अवेपरे षट्अग्रेऽत्र वाकू उग्रेयथाउभयत्रापिसूत्रमिदं टस्यडत्वगः स्व· षकजवा
चूअंतम्अजंतं हरितग्भ्यः हरिदभ्यः ककुप्तापा ककुवे· इतिसिद्धं दिश्र अंबरः दिश्र
पदांतताभ्रयंणात् दिशामितिकः पश्याच्चपाऽ वेजवाः वाचईशाचोःकुःअत्रापिपदांतता
च्चुपाअवेजवा· अवेरतिकिं वाकूपूतः षट्कुर्वंति सूत्रं नमेञमावा नकारमकाराभ्यां
माणः प्रत्याहारोऽनमस्तास्मिन् जमङ ७१ अइए नकारमकाराभ्यांगह्यमाणवर्णायमाः नमा१२
सूः वा३ अव्व· आदवेलोपश्चपानोङमेपरेवाविकल्पेननमाः नवीड३ च१ट२तत्र क४
क्रमेणज१ण२न३मु४मा५भवंति वाग्रहणात्पक्षेजवाऽपिभवंति वाग्रहणात्पक्षेज
वाऽपिभवंति वाकूमात्रे २एकजडःअन्यत्रगः स्व· षट्अग्रेमम२एकत्वणःअन्यत्रडस्वरः एतत्
नयनं तदनयनं अपमयः अम्मयः मायिटिप्रत्ययेपरेतुनित्यमेवनमास्युः यथाचिन्मयंवाङ्म
अत्रनविकल्पः तथाचवाग्रहणादेवक्वचिजबस्यापिनमास्युः यथामदूमयं मन्मयं अत्रचप
सिरत्सवर्णेचपान्ऽग्रेछः सोअभिम्रुः तस्यचः

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

परशद्धा स्वरः श्रोविसिद्धं चपादुत्तरस्य छः छकारो [illegible] विनिपुंस [illegible] नवा [illegible] पते परं [illegible]
रस्य छकारस्य वाक्छूरः पक्षेवाछूरः इति सिद्ध छः शाद्यतिविपरीतग्रहणात् [illegible] इति
त्यादौ छत्वं न स्यात् सूत्रं होरुभाः तद्द्वस्य सूः रुभाँस्य यथा वकारात् परस्य दस्य घः चकारात्परे
रुटकारात्परस्य हस्य ढः तकारेपरे भः यद्वर्गस्य चपः पूर्वं हकारात्किलद्दश्यते हस्य स्थाने भवेद्वर्ग
[illegible] स्य चतुर्थकः १ वर्गचतुर्थो हस्य सवर्णः इति वाग्रहणात् क्वचिच्चपादनुत्तरस्यापि हस्य
भवति यथा समिध् होमः हकारस्य धः रुबेजबाः स्वरहीनं समिद्धोमः यद्वा क्वाचिदनवसा
[illegible] सानन्तताग्राह्यातेनवावसाने इति धकारस्य भकारः पश्चात् होरुभाः तद्धितः तद्धितः
तत् ऽग्रे हविः होरुभा इति हकारस्य धकारः पश्चात चपाभ्रूवेजबाः हस्य दः स्वरहीनं तद्ध
[illegible] तं इति सिद्धं वाक् ऽग्रे हरिः हस्य घः पूर्ववत् चपाभ्रबेजबाः इति कस्य गः वाग्घरिः
[illegible] हरिः सिंहः इति सिद्धं एवं अचहलं अज्झलं षट् ऽग्रे हलानि षड्हलानि ककुप् ऽग्रेहा
[illegible] सासूत्रं स्तोश्चुनाश्चुरिति पाणिनिसूत्रं स्तोश्चभिश्चुरकरेदनुभूतिः ततू प्रमसानन्मिह
तो [illegible] सोश्चुः सचतुश्चस्तुः स्तस्य स्तोः द१डिति डस्येत्पकारलोपः स्तोः शाचुश्च श्ववसेः १२
[illegible] नु

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

इति २=

ऽइति तु इत्यस्य तोऽस्य सूत्रे तोऽग्रे ल ११ सू० नामिनोरः जल०ल ११ सूत्रे तवर्गस्य० उदा
लुनातिअनेन तस्य लः सू० भवान्ऽग्रे लिखति तोर्लि लँनस्य लत्वे कृते अंतस्थाद्विप
णएकालेनिद्धायं अंतेति ष्टंतीति अथवा वर्गाणां अंतेति ष्टंतीति अंतस्थाः ते के यवरलावा
राः कथंभूता रेफेण रकारेण वर्जिताः शेषाः यवला इत्यर्थः कथं द्विप्रभेदाः इत्याह सानुनासिकाः
नासिकाश्च २ तत्र तावदधस्थाने लकारो निरनुनासिको भ० नकारस्य सानुनासिकत्वात् नकारस्था
रोपि सानुनासिक एव भ० तेन पूर्ववकारस्योपरि अर्द्धानुस्वारो भ० सू० भवाँल्लिखतीति सिद्धं सूत्रं
व्यया व् ११ सू० षकारे परे० भवान्षष्टः अत्रानेन ष्टुरिति प्राप्तस्य टवर्गस्य निषेधः किंतु सू० सूत्रं
तू ष्टु ११ ष्टि० ति ष्टु इत्यस्य टो ष्टु स्य सूत्रे टोःऽग्रेऽत्य नामिनोरः स्वरूपग्रे पा ङसि वत् स० पदांते वर्जनमा
नायः टवर्गस्तस्मात् उत्तरयोः सकारतवर्गयोः षकारटवर्गौ न भव० परं नाम्न भवति नगरीवर्जं उदा०
प्रमग्रे नरः अत्र ष्टुत्वे निषेधः ततोऽन्नमेजमावाचष्ट नाएणा सू० षएनरः नानरो नरः इति बहुवचनेष
प्रसीदंति अत्र षत्वनिषेधः नाम्न भवति नगरीवर्जनात् षणां षण्णवति: ष स म ... न्त्रदो
दि निसूत्रं न लगति किंतु ष्टुभिष्टुरिति भवति स्य...

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

...भिः ३३ स्तो· श्चचुश्चुः ॥ स्तो· सूत्रएकत्वेद्वि [illegible] वितपुं [illegible] नवा [illegible] ते परं [illegible]
...तीति द्वंद्वसत्वान पुल्लिंगत्वं श्चुभिरित्यत्रबहुवचनं [illegible] यथासंख्य [illegible] सकार
स्यशकारस्वचवर्गयोगेपूर्वतः परतउभयथापिसंबंधेसतिशकारः स्यात्तवर्गस्यशकारचवर्गयोगे
चवर्गः स्यात् कस्सऽग्रेसूरः उभयत्रापितस्यचः चपाच्छुः शः इतिशस्यचः स्व· तत्स्रवणं त
...त्र उभयत्रापितस्यचः चपाच्छुः शः इतिशस्यच्चः कस्छादयति कश्छादयति सतऽग्रेसं
श्चुभिश्चुरितिचः चपाश्चवेतिचस्यजः स्व· सज्जेन्नाःसूत्रं नशात्· न ॥ सूत्र· श ५१ ३ सि
...व· शकारादुत्तरस्यतवर्गस्यचुत्वंचवर्गोनभ· प्रश्नऽग्रेनः रूपद्वयेपचवर्गस्यनिषेधः किं
...श्नः विश्नः प्रछत्रं प्रश्नः विछगतौ विछत्रं विश्नः सूत्रं ष्टुभिष्टुः षचटुष्णु ष्टवसौः ष्टुभिः ३४
...ः ॥ स्तो· ष्टुभिरित्यत्रापिबहुवचनमयथासंख्ययोगसूचकं स्तोः सकारतवर्गयोः षकार
...कारटवर्गौयथासंख्यंभवतइत्यर्थः सकारस्यषकारतवर्गस्यटवर्गः कस्सूत्रेटीकते
तो ...उभयत्रापियस्यषः स्व· कष्षष्टः कष्टीकतेकः समर्थोभवतीत्यर्थटीकृगतौसामर्थ्येच त
...सूनेनतस्यटः स्व· तष्टीकते विद्भ्रूगेठलः पूर्वस्वसेचपा· ततः ष्टुभिः ष्टु विठलः सूत्रं तो

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

...व गर्येज्ञेयः क्वचित् राघ्यपोद्धिः स्वरः एवशीतार्त्तः दुःखार्त्तः वसनार्णं कंबलादशार्णं वत्सा
...र्णं सूत्रं ल ऌ ऌल ल ११ सावे ऌल ॥ हसेप वर्त्तेरर्थोज्ञेयः तवऌग्रे ऌकारः ऌऌल राघ्यपोद्धिः
...कारोस्तिरकारोनास्ति राघ्यपोद्धिः कथंलगति तत्राह रल्लयोरितिरकारलकारयोरपिसावर्ण्ये
...होतकारः सवर्णेदीर्घः होतृकारऋत्रक्रतसवर्णेविपिरल्लयोरित्यनेनसावर्ण्ये ऋल्लवर्णस्या
...यः सावर्ण्येरल्लयोर्भवति तथावेदेसवर्णत्वंस्यात् ऋकारल्कारयोः १ परिऋग्रेऽङ्कः पर्य्यंकः एवं
ऋंकः पर्य्यंकः एवंपलि ऌग्रेऌंकः पल्यंकः उभयत्रापि इयंस्वरे रल्लयोः सावर्ण्यात् राघ्यपोद्धिः
...सिद्धं सूत्रं एऐऐ ११ सा ए ११ सा ऐ ११ सा वर्त्तिकंच्या उदाहरणं तवऽग्रे एषा एऐ तवैषा तवऋग्रे
...एऐ तवैश्वर्य्यं सूत्रं ३१ सा ऊ ११ सा वर्त्त वार्त्तिः सुगमा उदाहरणं तवओदनं ओऔऔ तवौ
...न तवऽग्रे ओन्नतं ओऔ तवौन्नत्यं गंगाओघः गंगौघः सूत्रं उष्ट्रओनुष्ठ उष्ठो तूतयोः उष्ठोत्वोः
...उवस्वरं वा ३ ऋव्यया ३ ॥ सा ओऔऔ ऋवर्णस्यउष्ठोत्वोपरयोः सतोः ओष्ठोत्वोः ओकारेणस
...ऋकारस्यउकारो भवति पद्ये ओऔऔसमासेसति यद्वाऔष्ठो... इति समं तदा ओ... योः म
...वाल्लोपोभवतीतिव्याख्यात विंबऋग्रेओष...

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

मतो इत्यनेनोत्सर्गापवादौ उक्तौ तत उत्सर्गो बा... बाधित पुंस... नवा ... ते ...
... मन्नेवोदाहरणे सूत्रद्वयसंभवे सामान्यविशेषयोर्यद्विशेष ... गाति पू...
... निन्तं सूत्रे तत्प्राप्नोति ननु पूर्वोक्तमिति भावः एवं भानु उदपा... नुवादिति सामान्यसूत्र विशेषः एव
... न्यत्रापि १ ... कार्यो यस्य ... ११ सं १२ ... ११ सं नवा ... इदं ... सूत्रं ... वर्णे ... पदे सह उभयोर्या
... तत्र इदं तवेदमित्युदाहरणं गंगा इयं गंगेयं सूत्रापि विशेषमाह हल्ङ्याद्यियस्य सह लादिः त
... ६१ डि तिङ् स्यात्पकारलोप स्त्री ईष्यादिर्यस्य स ईष्यादिः तस्मिन् ईष्यादौ ११ ङि ङ्यौ डित् औडि
... पस्व टे ६१ स्तडि तिङसे नामिनोः रा... लोप २१ स्त्री एववक्तव्य ११ स्त्री हल्लादेः शक्...
... पर टे ... त्यस्वरादि ... रिति टेर्लोपो वक्तव्यः हल्... ईषा ... अनेन टेर्लोपः स्व हलीषा आदिशब्द
... षा मनीषा लांगलीषा ... अनेन ... शकंधुः कुलअटा कुलटा सीमन्... तः सीमंतः
... पतंजलिः सारअंगः सारंगः इत्यादयो तथैव ज्ञेयाः सूत्रं उ ऊ ३११ सावे ३ ११ सं वृत्तिः कं
... उ ऊ तवोदकं गंगा ... उदकं उ ऊ गंगोदकं सूत्र ... ११ सं ... ११ हसेपः च ... व
... ... इति सिद्धं क्वचित् ११ ... वया ... ११ हसे

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

...न ६।स्व· श्लोक· चपाऽपूर्वे· सिद्धं समात्परस्य आम् षष्ठीबहुवचनस्येतिव्या
...न्नया आन्ने· इत्याम् स्त्रियांयोः इत्याम् आमौ इत्यप्याम् विभोऽव्ययादित्याम् कासा
...न्ताशब्दात् टित्वादादौ उकार उच्चारणार्थः इतिनडित्यागमः आमोनुट् इतिकर्त्तव्य
...ति विपरीतकरणं नुटो नित्यत्वसूचकं· तेनवारीणांस्त्रीणामित्यत्रनुडागमः एवस्या
नामिनः स्वरे इतिनभवति· सूत्रं नुट्सहिते आम् नाम् तस्मिन्नामि ९१ स्वर· नुडागमसहिते
आमिपरे दीर्घोभवति इतिदीर्घः स्वर· मोनु· देवानाम् आधारैकत्वविवक्षायां ९१ देवाऽ·
...। ९२ षष्ठी द्विवचनवत् देवयोः देवे च देवे चेत्येकशेषः सप्तमी ९३ देवसु इतिस्थिते ए
...भेद ततः सूत्रं हिलात्परः सः इतस्य कुर्य्यात् इलश्चाषिलांतस्मात् ५१ उ·सि सवः ष।। स्त्रो· सस्य
र· स्यो· कृतद्धि ३· सस्य सूत्रासिद्धं वत्निः कं आ नवरंकेन चिल्सत्रेण कृतस्यैव सकारस्य
षकारोभवतिनन्वकृतस्यस्वाभाविकस्य अंतास्थितस्य सस्यषत्वं नभवति यथाहरिस्तत्रे
त्यादौ नषत्वं· तथानुम् विसर्गान्तरेपिषत्वं यथाहवींषि हविःषु पूर्वेहविस्शब्दोस्तिइत्य
सः ष इतिकर्त्तव्येयत्सः सइतिविपरीतत्वेनकृतं ततः क्वचित् ह्विलंविनापिसस्यषत्वंतापना

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

येय ... श्मः अंबस्य भाषणोतु इत्यादिदेवेषु इति सिद्धं संबोधनमाह आ आमंत्र्यते आहूय
ते पुरुषोऽनेनेत्यामंत्रणं तस्मिन् ७१ अइएसि ॥ स्त्रो·धि ॥ स्त्रो· सूत्रमिदं सिद्धं आमंत्रण
मिति कोर्थः अभिमुखीकरणं अनभिमुखोभिमुखः क्रियते अनेनेत्यभिमुखीकरणं तस्मिन्न
र्थे विहितः तृतीयः सि प्रथमैकवचनरूपः संधिसंज्ञो भवति उदा· देव ॥ संधिसंज्ञायां
कार्यमाह सूत्रं समान ५१ ङ·सि· सव·धि ६१ ङि·स्येत्यकारलोपः जबेजबाः तस्य·द·स· लोप
ङो· नामिनोरः तलंतु· अधातु न धातु तस्मात् ५१ ङि·ति ङ·स्येत्यकारलोपः अतोत्सुः ३
आ एदो· सिद्धं समान्यादुत्तरस्य धेर्लोपो भवति अत्र समानादिति· ह्रस्वसमानात्परस्येति
व्याख्येयं· अन्यथा· हेहाहाः हेहूहूः हेवातप्रमी· इत्यादौ· विरुध्यति· अधातोः क्विबंतात्
अक्विबंतो धातुरुच्यते· क्विबंतस्य शब्दो धातुरित्यभिप्रायः अनेन धेर्लोपः पूर्वोक्ति
तद्धेतुगामि अभिमुखस्य भावः अभिमुखत्वं तस्याभिव्यक्तये प्रकटीक
हेशब्दः प्राक् ७१ दौ प्रयुज्यते इत्यर्थः हेदेवद्विवचने सव· स्त्रो· अन्यान्यपि शब्दानाह ॥
त्वकाव्येन विभक्त्यर्थं दर्शयति वद्वास्तिष्ठति· कानने कुसुमिते· वल्लीलतासंसता २७

इत्यस्य सर्वादित्वं न अन्यत्र तु स्वस्मै रोचते स्वस्मै पुत्राय देहि अत्र सर्ववत् अंतरश
[illegible] योगे उपसंख्यानेस सर्वादित्वं नान्यत्र यतः मध्यो[illegible]विशेषेच व्यवधाने वहिर्यु
ायनमः [illegible]ख्यानं ने प्राज्ञाः षउर्थ. अंतरं विदुः १ अंतरस्मै गृहाय नगरवाह्याय चंडालादिगृहा
मः श्रीगु[illegible] पुरि तु न अंतरायै पुरे कुप्यति चंडालादि वाह्य पुर्यै इत्यर्थः वस्त्रांतरेण पिहितं वस्त्रां
तरेणावृताय शाटकायेत्यर्थः यतः सर्वादि सर्वनामाख्यानं चेज्ञोणोथवाभिधापूर्वादिश्च अव
[illegible]स्था यां समोतुल्योंतरो पुरि १ परिधाने वहिर्योगे स्वार्थे ज्ञात्यन्यवाच्यपि. उभशब्दस्य भवच्छ
[illegible]स्य च तृतीया समासे तथा हेत्वर्थे सर्वादेः सर्वा विभक्तयस्तदर्थं व्यवयात् सर्वनाम्नेष्टेः प्रागक
च् इति कृच् प्रत्ययार्थे च सर्वादि मध्ये ग्रहणं यथा उभौ हेतौ उभाभ्यां हेतुभ्यां उभयोः हेत्वोः
त्वत् हेतुः त्वत्तं देतु त्वता हेतु त्वता हेतुना त्वत्ते हेतवे. द्वौ हेतू द्वाभ्यां हेतुभ्यां द्वयोर्हेत्वोः भवान्
हेतुः भवंतं हेतुं भवता हेतुना इत्यादि तथा अन्तौ तौ उभौ उभकौ एवं द्वकौ भवकत् भव
तंतः [illegible]कात् इत्यादि त्वच्छब्दः शायच्छंदस्येव एते. सर्वादयउच्यंते कथ्यंते त्रिलिंगाः लिंगत्र
य[illegible]णः तत्र पुलिंगे रूपमाह सूत्रं जसः ॥ सां के. ६ ॥ सां के. सर्वा वर्तिः सुबोधा गुरुः २८

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

वृक्षेणाभिहतोगजोगजोनिपतितोवृक्षायदेयंजलंवृक्षादानायमंजरींकुसुमितांवृक्षस्य
शाखेवोन्नतावृक्षेनीडमिदंकृतंशकुनिनाहेवृक्षकिंपश्यसि १ वीरःसर्व॰शिष्यःकुरुते एवं
बहुनाविनयेनतत्वबोधायआगत्यनिजस्थानाद्धर्माचार्यस्यपादांते १ पुनर्विशेषमाह
अकारांतानामिति यद्यपिसर्वादयोप्यकारांतास्तथापिसर्वादीनांविशेषोदेवशब्दात्कश्चि
देवास्तिकेतेसर्वादयःइत्याह॰सर्वविश्वयावत् अस्मद् विश्वशब्दस्यसकलार्थवाचकत्वेस
र्वादित्वंनतुजगद्वाचकत्वेजगद्वाचकत्वेतुकुलशब्दवत्॰समः अतुल्यार्थेसर्वार्थवाचकः तु
[illegible]वस्थायामेवसर्वादित्वंस्वअभिधेयापेक्षावधिनियमोव्यवस्थेति विकल्पः स्वस्याभिधे
यादिग्देशकालस्वभावस्तमपेक्षतेतेनैवापेक्षतेइतिस्वाभिधेयापेक्षः ईदृशोयोऽवधिर्मा
[illegible]नियमोवश्यंभावस्तदभ्रंशोव्यवस्थाउच्यते दक्षिणशब्दस्यप्रावीण्येऽगारनाय
[illegible]त्वेनसर्वादिकार्यं॰अन्यत्रदक्षिणदिग्देशवाच्यत्वेसर्वादित्वंनत्वोष्टवाचक
[illegible]स्वजातिधनान्यवाचित्वेसर्वादित्वं ज्ञातिधर्मार्थवर्ज्जं॰किंतु॰आत्मआत्मीयार्थे॰
[illegible]दित्वंज्ञातावात्मनिवात्मीयधनेस्वाख्याप्रवर्त्तते इतिस्वाः स्वपुत्राः ज्ञातयः स्वा
पत्र[illegible]

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

...विशेषणात्रेफहकारयोर्द्वित्ववर्जनाद्दत्ररेफस्य द्वित्वं न भवति ततः किं कर्तव्यमित्या
...यनमः न ५१ ङसिरत् सव यप ११ सस्त्रो द्वि ११ अव्ययाद्विभक्तेर्लुक् चपाअवेजवासांधियपः
...मः श्रीगुरु... उ ओ सिद्धं स्वरः पूर्वमादौ यस्य स पूर्वः तस्मात्स्वरात्परास्मा इ ...परो ग्रस्थाय
...नि... इतिय द्वित्वं नल यथानुबीजलस्योपरिगच्छतिनाधः स्व गौर्यत्र इति सिद्धं केचिन्तु
...दीर्घादाचार्याणामिति दीर्घस्वराग्रस्यात्रेफात्परस्य यपस्य द्वित्वं नेच्छन्ति तन्मते गौर्यत्र इति
...यावत् सर्वेष्वपि सूत्रेषु स्वरे इति पदं तथा उ वामित्यादिषु प्राकृवत् ज्ञेयं एवमनुनाप्रकारे
...अन्यप्रयोगेष्वपि यत्र केवल सूत्रान्तरादन्यसूत्रात्पदांतरस्य अनुपदस्यानुवृत्तिर्ज्ञेया ग्रंथस्य
...विस्तरस्यभूयस्तु भयात् अस्माभिर्न लिख्यते केचित्तु आभिः सरस्वतीभिर्ना लिप्यते स्म इति व्या
कुर्वन्ति शेषं सुगमं सूत्रे उ ११ सो के ॰ यथा उ अ उ अ उ ११ नपुंसकस्येति ह्रस्वः नपुंसकात्स्य
मोर्लुक् च २१ अम्शसो मो तपरकरणं विना कारग्रहणं च विना वर्णएव गृह्यते तेन उ इत्युक्ते
...वर्णो उकार ऊकाररूपः वत्वं वकारमाप्नोति स्वरे परे मधु अ अत्र अत्र उ वामिति उकारस्य
...कारः हसे हे सः इति ध द्वित्वं झभे जबा इति पूर्वधस्य दस्य मध्वत्र इति सिद्धं मधुनो ऽत्र ११

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

रीत ह्रस्वस्वरात्परोऽग्रे वर्त्तमानो रेफहकारवर्जितोऽन्यो हल्तेह सप्रत्याहारसंबंधी वर्णो हसोह
सेपरे सति द्विर्भवति द्वयोर्भावो द्वित्वं एकस्य द्वौ भवतः इत्यर्थः इति धकारस्य द्वित्वंविधानात्
द्वावेव शिष्यंते इति दध्यूय्यत्रानय इति जाते सूत्रं ८ब ११ अईएजब १२ सब· स्खो· बुद्धिः सुगमा
अत्रेस्त्रेनसानामितिपदं ङसेच पाङसानामिति सूत्रादनुवर्त्तते अन्यत्राप्यनुवृत्तिः सरस्वतीदत्त
सूत्रपाठक्रमादवगंतव्या अत्र तु मया न कथयिष्यते अनेन सूत्रेण पूर्वं धकारस्य दकारः ननुअ
यो विंशति जबाः पंचैव तेन यथासंख्यमिति धकारस्य दकार एव कथं क्रियते तत्राह सवर्णत्वा
धकारस्य दकारो भवति ननु धकारदकारयोः सवर्णत्वं कथमित्याह वर्गे भवो वर्ग्यः वर्ग्यौ वर्णौ वर्ग्यौ
स्ववर्ग्यो तद्भिन्नेनाऽन्यत्तरेण सह सवर्णौ भ· इति सवर्णत्वात् धस्य दः यद्वा यथासंख्यं ङदुधजडद
पि धस्य दः अत्र तु सवर्णत्वाद्यथासंख्यमित्युभयथापि धस्य दकारः परं अंतिमधाभ्या
त्वादेव धकारस्य दकारः ननु यथासंख्यं स्वरेण हीनं यत् अत्रत्तरं तत्परेण अग्रे रिय
णवर्णेन सह संयोज्यं दध्यानय इति सिद्धं एवं स्वाखिअस्तु स्वस्त्यस्तु हरिअनुभवः हर्यनु
हरणमाख्याय ईकारोदाहरणमाह गोरीअग्रे अत्र इयं स्वरे गो ऋ अत्र इति जाते ततोऽ

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

...सोऽ...

...ष्णायनमः न...कारेत् आदेशः अंत्यस्य भवतीति वचनात् इकारस्येत्यर्थः नत्वत्र षष्ठीनिर्दिष्टस्येत्यने
नमः श्रीगु...आदेशप्राप्तौ पुनर्ङिंदंतस्येति किमर्थमुक्तं तत्राह गुरुः शिष्य सर्वस्येत्यनेन षष्ठीनिर्दिष्ट
...नि...स्यवाधः अयङ् इति वक्तव्ये खलु गुरुरादेशस्तेन सर्वस्यैव भवति तन्निवारणार्थं ङिंदंतस्ये
...प्रकार...त् उकारेत् यः आदेशः सगुरपि अंतस्यैव भवति इकारस्य अयङ् इत्यादेशः नामीतिदीर्घत्वु
...रूपो...त्रि· स्व· मो· त्रिशब्दस्य बहुवचनांतत्वेपि त्रेरित्येकवचनं शब्दनिर्देशात् अयवात्रेरित्येकेवच
...न...नन निर्देशात् असमासांतत्वे एव· अयङ् आदेशः समासांतत्वे तु न· यथा प्रियास्त्रयो येषां प्रियत्रयः
...प्रियत्रीणां एवं अतिक्रांतास्त्रिभिरिति· अतित्रयस्तेषां अतित्रीणामित्यादौ न· अयङ् इ...
...षां प्रियत्रीणां एवं अतिक्रांतास्त्रिभिरिति· अतित्रयस्तेषां अतित्रीणामित्यादौ न· अयङ्
ला· त्रिषु· हे त्रयः कासंख्या येषां ते कति· किम्शब्दात् डतिप्रत्ययः शेषा निपात्याः कत्यादयः
...इतिसिद्धस्य कतिशब्दस्य बहुवचनांतस्यापि जस्शसो विशेषमाह· कतिशब्दात्परयोर्जस्शसो
...लुक् वक्तव्यः डतिप्रत्ययांतादितिवा· अनेन यस्य शसोर्लोपः कर्तव्यः लुकि न तन्निमित्तमिति·
लुकि कृते सति· यस्य लुक् क्रियते· स एव निमित्तं कारणं· यस्य ईदृशं यत्कार्यं तन्न भवति· ते
न एऽओ जसि प्रा...शीतिदीर्घत्वं चन भवति शेषं सुगमं कतिशब्दस्य संबोधनाभावः एवं कति ३२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

प्रजा[illegible] : प्रजापतये प्रजापतेः प्रजापतेः प्रजापतौ इतिधौ हेप्रजापते समानाद्वेल्लोपो हे
प्रजापती· डौयू हेप्रजापतयः एओजसि द्विशब्दो द्विसंख्यावाचकत्वात्· नित्यं द्विवचनांतएवद्वि
वचनं अंतेर्यस्यसद्विवचनांतः द्वि १।२।२२।३।४२।५२।६२।७२ त्यदादे· त्यद् आदिर्यस्यत्यदादेः स्त
स्यत्यदादेः ६।डितिडस्य· स्त्रो· टि६।प्राग्वत् विसर्जः सुभिसुः स्व· अ ११ स्त्रो· नामिनोरः स्व·
स्यादि ७।डे· रोडित् डि· त्वाद्विलोपः स्व· ४ पदं त्यद् तद् यद् एतद् अदस् इदम्· किम्· युष्म
द्· अस्मद् एतेत्यदादयः त्यदादेशब्दस्यटेः अंत्यस्वरादिष्टिः इतिसंज्ञाप्रक्रियोक्तलक्षणायाः
टेस्सादौ विभक्तौपरतो ऽकारोभवति· अनेनद्विइत्यस्य ६ सर्वत्र त्रिअस इतिस्थिते एओजसि
रूपद्वयोः ओऔऔ· ततोरूपत्रये· अद्विः ६२।७२ ओसि· एअयू स्व· स्त्रो· त्यदादीनां संबोधनाभा
[illegible]योयं· द्विशब्दइकारांतः त्रिशब्दोपि संख्यावाचकत्वान्नित्यबहुवचनांतः बहुवचनमेव·
[illegible]स १३ त्रिजसइतिस्थिते· एओजसि· एऽयू स्व· त्रयः शशी· अम्शसोरस्य· सोनः पुंसः
[illegible]ीन् त्रिभिः त्रिभ्यः अमिविशेषः पूर्वन्नुडागमः ततः स्व· त्रि ६।डिति ङसस्य स्त्रो·
[illegible]हसे· नामिनो· सिद्धं त्रिशब्दस्य अयङ् इत्यादेशोभवति नुट् सहितेआमिपरेडिदं

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

...सोऽ· क्रमेणरे इयं· सू· सख्युरसरतीसयितेसूत्रं ऋ ऋत ५। सू· सूो· ऊकारेणो
...दितः सूः ३· तस्य ऊ· ६। सं· ३१। सूो· सूत्रमिदं रुपदसिद्धं ऋकार· वान्तिः वक्ष्यमाने
मः ...नपत्राप्यकारस्यौकारः सच · उकारः ङि·त्संज्ञकः कल्पः ङित्वाट्टिलोपः ङितिहे: सूःसूो·
...गुः ...सूः इयं· सू· सूो· ६३ नुडागमः नामि सू· मो· ७१ ऊ· रोङित इत्यौकारेकृते कृते ङित्वात्टिलो
...पेचकृतेयदादेशास्तद्वद्भवतीतिन्यायात् एकदेशविकृतमनन्यवत् इतिन्यायाच्च सखिपत्यो
...रीकृइतिईडागमः ईइयं · शेषंहरिवत् एवंसखिशब्दसाधनं पतिशब्दस्यसाधनमाह· पा
...नस्य... रक्षतेत्पातेः किंदतिः ...तोनयिपातीतिपतिः पतिशब्दस्यप्रथमाद्वितीययोः प्रक्रियासा
धनाहरिशब्दवत् तृतीयादौतुसामान्येनसखिशब्दवत्· पत्या· पत्ये· पत्युः पत्यौ तत्रापि
विशेषमाह ...समासतत्वसमासरहितेएवंचपतिशब्दः सखिशब्दवत् साध्यः टादौस्वरे
...समासांतस्यचपतिशब्दस्यनादयोभवति· टाना· ङि·ति· ऊ·स्यङे·रोङित् इत्यादि· सूत्रा
...णिभवंति यथाप्रजानांपतिः प्रजापतिः इतितत्पुरुषसमासेकृतेद्वितीयायावरःविशे
...षतः ...टानास्त्रियामित्यादि· सूत्रसमुच्चयेनहरिशब्दवत्साधनाप्रजापतिनाप्रैपतिभ्यां ३

एकारादेशे कृतेपि डादेशस्य नित्यत्वात् डादेश एव स्यात्· नत्वैकारः मृग्यवाते सखभुरित्यत्र स
वेविपरीत्य स्यषष्ठ्या निर्दिष्टत्वात् लक्षणात् सो एकारो नाड्भवति न तु ओकारादिचतुर्षु परेषु इत्ये
वात्ति मूने नइत्येकारस्यैकारः एमूर्याय।स्च· एवं· २३।२।२२ एतेष्वपि ज्ञेयं द्विवचनस्य डौ मूव्
छंदसि: द्विवचनस्य प्रथमो द्विवचनस्य औ इत्यस्य छंदसि वेदे वा आ भवति सखाया संबोध
नेऽधेवितिविशेषणादेकवचने एकारेण· तत्राह विप्राव्वत् समानाद्र्रैर्लोपो घातो·धौशेषं
प्राग्वत् २२ हरिवत् तृतीयादौ· विशेषमाह सूत्रं सखि· सखिश्च पतिश्च सखिपती तयोः
सखिपत्योः ६२ इयं स्वर· स्वो· ईका ।। हसि सखिपतिशब्दयोः टाङे ङिषु परतः ईगागमो भ
वति किंत्वादंतेदीर्घत्वान्नान भवति ततो दीर्घईकारांतत्वात् टानास्त्रियामिति· सूत्रेणटा
...नेनान भवति तेन छंदसि· किंतु सवर्णे· इयं· सख्या पत्या इतिन्यायात्· क्वचित् ई
...गमो न भवति· तेन छंदसि सखिना पतिना· इति रूपं भवति तत्र टानास्त्रियां ४।।।
...मः स· इयं स्व· ।५। विशेषमाह सूत्रं।ऋ·ऋकू।। हसे· उ·कारेण उपलक्षितः
...र्मिन ·।। मृग्यवा जमेजमावा ऋडे· सखि पतिशब्दयोर्ऋ गागमो भवति
...ते...
पत्रवा...

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

...ेऽस्तु हेति तत्रो इकारांतस्यापि सखिशब्दस्य हरिशब्दापेक्षया भेदो
...नाह षण् दाने सनोति ददातीति सखा सनेर्डखिः प्रत्ययः डित्वाट्टिलोपः सखि इति जा
...ध्यायनमः ... सूत्रे सेर्डीधेसि ८१ डि ति ३ स्यसो ३।११ सौ के नामिनोरः जलतुं नाथ आधिस्त्यस्य अधेः
नमः श्रीगु... स्य स्यो सव पदं सखिशब्दसंबंधिनो धिवर्जितस्य सेर्डी भवति अनेन सेर्डा डित्वाट्टि
...नि डितिटः स्व सेर्डीधेरिति सूत्रमध्ये ऽधेरिति पदग्रहणात् धिविषये म ऽऽ देशो न भवति किं
...पपकौ समा नाधेर्लोऽधातोरिति धिलोपं विधाय पश्चाद्यो इति सूत्रेण एकार एव भवति हे सखे इति सि
...स्वरूपो नि[illegible] ए ऐ ए ११ सौ के सखि ८१ ऋकुं इयं स्वरही ऋतो ३ ३ टिलोपः २ पदं स्वर स्वो सेर्डीधेरिति
दानंद ऐ सख्युरित्यत्राप्याकर्णनीयं तेन सखिशब्दस्याधिवर्जितेषु पंचसु वचनेषु परेषु एकारादेशो
भवति शत्रुवदादेशः इति वचनात् सर्वस्यापि नकथमेकारः तत्रोच्यते षष्ठी षष्ठ्यादिभक्त्यानिर्दिष्टः
...पितः उच्चारितः सूत्रमध्ये यः शब्दस्य प्राप्तः आदेशस्तस्य शब्दस्यातस्यातस्य भवति ननु सर्वस्य
नयया ऽसख्युरित्यत्र सखिशब्दस्य षष्ठ्या निर्दिष्टत्वा... सखिशब्दस्य प्राप्तः एकादेशः सखिशब्दस्य
...यः इकारस्य भवति ननु पंच स्वितिग्रहणात् सोपरेप्येकादेशः कथं न क्रियते तत्राह सोपरेतु ३२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नितर

२ ङ सस्यकेचित्तु ङ सिङसोरस्य· सूत्रं पठंति एकारोकारो भ्यांपरस्यपंचमोषष्ठोकवचनसंबंधि
नो कारस्यलोपोभवति· अनेन अकारलोपः स्त्रो· ६२ इयंस्वरे· रायपोद्विजलतुं· स्वर· ६२ नु
ङमः नामि षुन्नोल्लेनंते· स्वर· मोनु· स· ङ रौडित् प्रयोजनमाह सूत्रं ङितिटेः ङइत् यस्य सङित्
तस्मिन् ७१ स्वर· टि ६१ ङिति ङस्य स्त्रो· वृत्तिः कंध्याउ·कारोइत् यातियस्यतस्मिन् आदेशेतस्याविं
भक्तौप्रत्ययेचपरेटेर्लोपोभवति· इति ङित्वाद्विलोपः स्वर· केचित ङि· तीत्येकारेकृते यदादेशस्तद्व
...न्यायात् ङ रौकारमिछंति· हरोइतिसिद्धं द्विवचनेपूर्ववत् ७२ द्विलान्बसः एवंहरिश
... अग्न्यादयोपि शब्दाः ज्ञेयाः अग्निरविक· गिरि·मुनिकालि आधिनिधि संधिविधि ग्रंथि अं
...ध्वनिदुंदुभिप्रत्ययः उकारांताश्चवेणुविष्णुवायुभान्वादयोप्येतैरेवसूत्रैः सिद्धंतिभानुशब्द
...उअसवर्णे· जसिएउोजसि· ओअ्रबू ङि·त्सुङि·तीतिउकारः घोचसमानाद्धे·धोइतिउ
...र· ३१ टानास्त्रियां ४१ ओग्ब्र ५१ ६१ ङ स्येत्यकारलोप· ङौ ङेरौङित् ओसि· अवं·सुपि
...उकारांतः पुल्लिंगेतिजउशब्दः चालिनीवाचकः तितऊ· तितावः तितउं तितऊः
...भ्यां ...भिः तितावे· तितउभ्यां· तितउभ्यः तितऊः तितउभ्यां तितउः तितवोः

...पत्रपा...

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

लोपः ११ स्त्रो· धातुनामिनोरः जल· सूत्रं सिद्धं वृत्तिसुकरा मूने
नमः नमोस्तु सर्व... लोपः स्व· सकारस्यविसर्गः आमि स्व· मोनु· हसादावविशेषः सोमपा
नमः श्रीगुरवे ... लोत्वनभवति एवंकीलालपाः क्षीरघृतमधुरसेतोये मधुमद्येघृतेस्रजि· स्वप्नस्वर्ये
... कयंतिमनीषिणः १ शंखध्माविश्वपाजेयाः कीलालंरुधिरंपिवतीतिकीलाल
पाः आकारांतोहाहाशब्दः तस्यस्यमृद्धिवंतत्वाद्धातुसंज्ञानअतस्सस्यसाधनाभिन्नेव हाहाः
स्त्रो· हाहौ· ऊऔऔ· हाहाः हाहां· अम्शसो· हाहौ· हाहान् आकारांताच्छशानत्वाभा
इत्येके हाहा २१ हाहासवर्णे· हाहाभ्यां हाहाभिः हाहै· एऐ हाहाभ्यां हाहाभ्यः हाहास
वः स्त्रो· हाहाभ्यां· हाहाभ्यः हाहाः हाहौः ऊऔऔ स्त्रो· हाहां पुल्लिंगस्यदीर्घसमानत्वान्नुडा
गमोनकिंतु· सवर्णे· मोनु· ११ हाहे ईए हाहौः हाहासु संबोधनंप्रथमावत् हेहाहाः हे
हाहौ इकारांतसाधनमाह इकारांतोहरिशब्दः दशार्थवाचकः यतः अर्क १ मर्कट २ मं
डूक ३ विष्णु ४ वासव ५ वायु ६ तुरंग ७ सिंह ८ शीतां ९ भुयमाश्व· हरयोदश १० हृञ्
हरणे हृइरवरदीतिइप्रत्ययः गुणः स्वरः हरिस् ११ स्त्रो ११ स्त्रो· सूत्रं· ऊोय् ऊ ११ सांके·

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

२ ३ [illegible]ख्व· उअम्रय् २१ सोके· इकारांतात्परस्य औ इत्यस्य ई उकारांतात्परस्य औ इत्यस्य ई उकारांतात्पर
नो [illegible] व ऊ इत्यर्थः अनेन औ स्थाने ई सव· १३ सूत्र ए ओ जसि ए ११ सोके· ३११ सो जस्य ११ स्व
इकारस्य जसि परे एकारः उकारस्य ओकारः अनेन· एअय् स्वर· सो· संबोधने सूत्रं धि ११
ङे·ङौ· ङि· त्यादि लोपः धौ विषये इकारस्य एकारः उकारस्य ओकारः समानात् धेर्लोपे कृते
धौ इति एकारः सर्पान ऐ सर्प्पघाष्टिर्नयाति इति न्यायात् हे हरे· हे हरी· औय्· हे हरयः ए
[illegible]जसि· एअय्· स्व· २१ अम्भसोरस्य अकारस्य लोपः मोनुस्वारः २२ औय् सव· २३
[illegible]सो· सोनः पुंस· शसीति दीर्घः हरीन् ३१ सूत्रं टानास्त्रियां टा ११ सोके· ना ११ सो
[illegible]· नस्त्री अस्त्रीतस्या ११ स्त्रियां यो· इति ङ· आम् स्त्रीभ्रुवो· स्व· मोनु· सिद्धं इकारांता
[illegible]रांताच्च शब्दात्परो यः टा इति विभक्ति वचनस्तस्य स्थाने ना इति भवति· पुल्लिंगे
[illegible]लिंगे न भवति ऽनेन टा इत्यस्य ना पुनर्नो· हसादावविशेषः ४१ सूत्रं ङि· ति ङ· इत्
[illegible] [illegible] ११ पदं स्व प इकारांतस्य ङे· ङ· सि ङ· स् ङि· ष्वे एकारः अनेन ४१ रिह
[illegible] [illegible] [illegible]· ध्यनेन एकारे कृते सूत्रं· ङकारेण उपलक्षितः अ· ङ· तस्य ङ· ५१
[illegible]

...स्य...तासुपरतइत्येके एतदेवसंमतं यतः गुरुदूषितं परमतं स्वमत
...ह्यादावपि विभक्तिष्वकारलोप सोवालोपकृते हसेप स्त्रो स्वरादौतुस्व
...स्व स्त्रो ...दिसा पूर्ववेलो ७३ स्त पिस्त्रो विसर्जनी स्वर माः मासो मासः मासं
...मावत ...मासः मासा माभ्यां माभिः मासे माभ्यां माभ्यः मासः माभ्यां माभ्यः मासः मासोः
...मासो मासि मासोः मास्सु हेमाः हेमासौ हेमासः ततुलसानांदंताइतिस्थानसव
...त्वात् रुभेन्नवा इतिसकारस्य दकारः माभ्यां माद्भिः मात्सु इत्यपिकेचित् एवंमकार
...पपद्यते सा धनंपद्ये देववत् मासः मासो मासाः विसर्गः निर्जरस्यानिर्जरेण निर्ज
रसिन एवमकारांतप्रक्रिया अथाकारांतप्रक्रियामाह तत्राकारांतः पुल्लिंगः पुमेव पुमा
वालिंगं विवदितंयस्यसपुल्लिंगः सोमपाशब्दः पापाने पासोमपूर्वः क्विप्प्रत्ययः क्विपः स
र्वापहारीलोपः नामत्वात्स्यादयः क्विवंतत्वाद्धातुत्वं नजहातिशब्दत्वंचप्रतिपद्यंते ॥स्त्रो ।र
...१२ सवर्णे स्त्रो धौतुत्वादीर्लोपोन किंतु स्त्रो हेसोमपा हेसोमपौ हेसोमपाः रा
...मा २२ अऔऔ सोमपां सोमपौ शशि २३ सोमपाम्नस स मौत दा स स्त्रो धातु दा ३०

भ्यां पूर्वेभ्यः पूर्वस्मात् पूर्वात् पूर्वाभ्यां पूर्वेभ्यः पूर्वस्य पूर्वयोः पूर्वेषां पूर्वस्मिन् पूर्वे
पूर्वयोः पूर्वेषु हे पूर्व हे पूर्वौ हे पूर्वाः प्रथ सुकरं प्रथम चर्म अल्प अर्द्ध कतिपय नो
केवलं जसि विकल्पः शेषं देववत् नेमशब्दस्य जसि विकल्पः शेषं सर्ववत् नेमानामिति
रूपं यत् दृश्यते तत् द्वंद्वे सर्वादित्वेति न्यायात् सिध्यति प्रथमे प्रथमाः शेषं देवव
त् तयायटौ प्रत्ययौ ततस्तदन्ताः शब्दा ग्राह्या द्वितये द्वयाः उभयशब्दस्य अयट् प्रत्यया
त्वेपि सर्वादिपाठात् जसि न विकल्पः किंतु सर्ववत् तीयस्य तितीयप्रत्ययान्तस्य द्वितीयत
तीयशब्द युगमस्य असर्वादित्वेपि ङित्सु वचनेषु विकल्पेन सर्ववद्रूपं ङित्सु ङे ङसि ङि
षु तापूर्ववत् इत्यर्थः द्वितीयस्मै द्वितीय द्वितीयस्मात् द्वितीयात् द्वितीयास्मिन् द्विती
...तं तृतीयं शेषं देववत् उभयशब्दो द्विसंख्यावाचकत्वात् नित्यं द्विवचनांतः १।२।४३ ओ
...२।५२ अडि ६।२।१२ ओसि एम्य्यू स्व स्वो सिद्धं उभयशब्दस्य द्विवचनाभावः प्र
...ति केचन् एते सर्वादयः मासशब्दे विशेषमाह सः मास ६ ङ स्स
...श्री सद वा ।। अव्य हवे उओ मासशब्दस्याकारस्य लोपो वाम
...न्त्रवा...

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

स्यु॰ तइतिस्मट् आगम सर्बस्मात् द्वित्वे बहुत्वे च देववत् ६१ ङ॰सस्यस
स॰ स्वो॰ ६२ सर्बआमइति॰ सुडामः सुट् ॥ हसे॰ आम् ६१ स्व॰स्त्रो॰ च
शायन उद्दीर्त्वादादौ अकार उचारः ततः एाम्भि॰ द्धिलात्वस्व॰ मोनु॰ सर्बेषां ७१ सर्बङि॰स
॥ सा॰ स्मिन् ११ हसे॰ सर्बादेरिति सूत्रेन ङ॰स्मिन् आदेशः सिद्धं सबयोः ङ॰सि ए
स्व॰ स्वो॰ ७२ एास्मिबहु॰ बला॰ सर्बेषु संबोधने हेसर्ब समानाद्वेर्लोपोधात्तोः हेसर्बौ हेस
पमावत्॰ एवं सर्बरीत्याउतरउतमौ॰ विहाय तद्वर्जनां विश्वादीनां एक शब्द पर्य्यतानां शब्दा
मवसेयं उतरउतमौ विहाय वर्जीयित्वा यतस्तौ प्रत्ययौ तद्धितोद्भवौ॰ अतस्तदंताशब्दाया
र्तोः अन्यतरस्य पृथग्ग्रहणेन अन्यतरस्य प्रतिषेधः अन्य सर्बादि विशेषमाह तु पुनः पूर्बादी
नोनवानां शब्दानां जस ईकारो वक्तव्यः वासर्बवज्जसीत्यर्थः अन्यत्र पक्षे देववत् पूर्बे॰ पूर्बाः परेष
॰ इत्यादि॰ पुनः पूर्बादीनां नवानां ङ॰सिश्च ङ॰सि॰ ङीतयोः ङ॰सिङ्योः विबयेस्मात्॰ स्मिनो आदेशो वा
तयो॰ पंचम्यां एक ५१ वचने एकत्र सर्बदेकत्र देववत्॰ पूर्बस्मात् पूर्बात्॰ पूर्बस्मिन् पूर्बे
यत्र सर्बवत् पूर्बः पूर्बौ॰ पूर्बे पूर्बाः पूर्बं पूर्बौ पूर्बान् पूर्बेण पूर्बाभ्यां पूर्बैः पूर्बस्मै पूर्बा

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

...त्र पं

...त्र सर्बस्येति गणत्वात् सर्बस्य जस ईर्भवति प्रक्रियायांतु जसः शीशित्वात् पूर्बस्य नवरमकारा
ग्रहणं भवतु प्राप्त निषेध सूचनत्र्मनेन ई अइए द्वितीयां देवत् तृतीयेकवचने· सर्बमाटेनइ
न आइनदेशो न्नेत अइए ततः सूत्रं पूर्ना षच रच् न अत तस्मात्तु: ५। ऋ तोउ· उः सचडित्· डित्वा
ईलोपः स्वर्न· स्वो· नामिनोरः जल· ए ।। स्वो· हवे ३३ अनंतन अंतो अनंत न अंतो अनंत ताास्मिन·
अनंते ७। अइए अतोतु: ३३ एदोतोतः सिद्धं पटासिद्धावन्ते: अंते पदांते स्थितस्य व्यंजनस्य नकार
...कारो न भवतीत्यर्थः नन्वत्र रेफस्याग्रे नकारो नास्ति किंतु मध्ये वकारे कारो स्तः तत्कथं नकारस्य
...रः स्यादित्याह सूत्र० अवकु· अवश्च कुश्च युश्च अवकुपवः तै रंतरं अवकु पवंतरं तस्मिन् अवकुपं
७। अइए अपि ।। अव्य· एदोतोतः अवप्रत्याहारस्य अंतरे कवर्गस्यांतरे पि णत्वं वक्तव्यं सवर्णे सर्बा
...सर्बैः भ्यः अइए एऐऐ सो· ४। सर्बा· सर्बआदिर्यस्य स सर्बादिस्तस्मात्सर्बादेः ङे ५। ङिति
...ट ।।हसेप० सिद्धं अनेन स्मट् आगमः सस्वर एव टित्वादादौ एएते ५। ङि· ति ङस्य अग्रे
... अनेन स्मट् आगमः सस्वर एव टित्वादादौ एएते ५। सर्बस्मै सर्बअस् ङसि
... ... स्व· स्वो अकारात्परात् सर्बादेः शब्दात्परस्य ङ· सिस्थाने जातस्य अ
...त्रय

शायनमः नमोस्तु सर्वकल्याणप्रदानेन भास्वते जगद्धितयनायायवेरायपरमात्म
नमः श्रीगुरवे चारुबुद्धये दत्तसिद्धये मतिप्रदानशीलायै सरस्वत्यै नमो नमः २ सर्वाणि च यानि
णानि च सर्वकल्याणि सर्वकल्याणान्येव प्रदानि सर्वकल्याणप्रदानि तेषां काननं सर्वकल्या
णपद्मकाननं तत्र भास्वानिव भास्वान् तस्मै अथ श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यः श्रीअनुभूति
स्वरूपो निःशेषविघ्नसंघातघातत्वं सत्स्वपि देवेष्वपरेष्वैहिकामुष्मिकफललिप्सुस्तांश्चफलदय
दानात्मानपास्य भगवन्नमस्तुतिपूर्वकं सरस्वतीप्रक्रियां चिकीर्षुः सरस्वतीदत्तवरप्रसादादेव प्रस्ता
श्लोकमाह प्रणम्येत्यादि अथैतस्य साधनापूर्वं व्याख्यालेशः प्रारभ्यते णम प्रह्वीभावे णम्
ादेः सेनः नम्र प्रपूर्वः समासे क्यप् इति क्यप्प्रत्ययः स्वरहीनं परेण संयोज्यं प्रादेशतयातोस
नमां इति नकारस्य णकारः प्रथमैकवचनं सि अव्ययादिभक्तेर्लुक् इति सिलोपः प्रणम्येति सिद्धम्
ऽत्र परमात्मन् परात्प्रकृष्टमा लक्ष्मीकान्तिर्वा यस्य स परमः यद्वा परैर्योगिभिर्मीयते ज्ञायते इति परमः य
परान् शत्रून् रागद्वेषादीन् अमिनाति हिनस्तीति परमः यद्वा मानं मा तानं परस्य कष्टमात्तानं यस्य सः
रमः अतसातत्यगमने अततिसातत्येन गच्छति तांस्तान् भावान्निर्... आत्मा मनिण्प्रत्ययः मनशीला

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

र्भवति प्रक्रियायांतरत्र: शीघ्रित्वात् पर्वस्य नवरमकारां

त ततै रने· सर्वम्राटेनह

(21)

No. 21

वीग्राकरन

21

सारस्वत

व्याकरण

455

SĀRASWAT VYĀKARANA (GRAMMAR)

455

S243

(MS. No. 21)

(12 lines to a page)

(Sanskrit)

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

[illegible]

वरमेकं ददस्व मे १४ यथा मूले च नदा वै जन्म यांति नरास्त्रिया नेत्रा महत्पी

[illegible]मिपितन्मात्र परिग्रहं १५ अनः पीडयतो वसनतो देवा भयं यतः जगद्गुरुला

दयोभितोयवद्देवो नन्मादिनः १६ स्तनिमाठं च कुर्वतल्लकुचे दंवा महेश्वरं त्वयाद्न

वरो देव नेत्रे तोयमसेवकः १७ पीडयन्परिवल्लेलोकं नस्यदोषं निवारय [illegible]

नंस्कृत्वा नस्परां निम्नदा हस्तन १८ हि नाथ सर्वलोकानां देवमानुषरक्षसां शुभे

ह्रनो शुभेमासे निचिरिक्तां विवर्जयेत १९ वंद्यो नारानुकूले च जीवस्य कोदये

नथा सूतकांतेय वा कुर्यो दिनसुक्तं विस्तनाभरा २० शांतिकं विधिवत्कुर्यात्स्ता

तंगः जननेन तथा वृक्षमूलेन विधानेन नदं तं कथयामि ते २१ यस्मिन्कोस्ते तेनाम्

नो वेदिकां नन्नकारयेत वनहेतु त्रमालेन लेपये होमयेन नां २२ मंडलकारये

[illegible]कं पद्मकेन तथा निक्षिपेच्च तन्मध्ये मूले हेममयं शुभं २३ कुंभ[illegible]पत्रा

निधाय मीशाकोलत्रितं तथा सौवर्णं च तन्मूले रजतं च स्वराकिलः २४ च

नुर्मी वस्त्रमालेन तद धेवा सिवा मुने नदर्चयेन्नि वा कुर्यात्तन्मूलं नन कारयेत २५

रकाद्गुरु पाकारं वकुहस्तलं महावले स्थापयित्वा नु मंत्रेण एकने निर्गते हुते २६

[illegible]रणं हुत्वा वेदमंत्र यथाविधिः शांतिपाठेन नन्हुत्वा शत्वा येन हि मैः सह

२७ ग्रादे भूमिसे १ इषेत्वोर्जेत्वा २ अग्न आयाहि ३ शन्नो देवीरिति शांतिपाठः

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

पंचस्त्वस्नपनं ततः ॐ अश्वत्थादिकमन्त्रार्पितजानवत्सपदीदांमत्वापल्लवरत्नानि निमित्ते
उत्लेग्रहान्संस्थाप्य ततेनमुलेपमनंकार्यं शन्नोदेवीतिमंत्रेण जलैर्नैवाभिषुञ्ज्य
धेनतुष्ठ्या धूपाभ्यां स्वस्तिमंत्रेण वाऽनः नाम्नपात्रेनतःकुन्वाश्रुल्लमेनपलाशके
स्मनिलनैलेनदीपं दद्याद्विशेषतः २८ मधुकूर्चं कांस्यपात्रे कांस्यपात्रेघनान्विता
लेशायत्रपात्रे नमुद्रां गमोदनसंयुते १ः शैव्यपात्रे दधीरयुक्ते हेमं दधुयुतेस्मने
लिपं वर्भिर्वित्रैर्नैवेद्यं लप्रदापयेत २१ उत्तमासिद्धं नपाविन्नमंयघनपद्वं ननुनदूवेश नं
नं वे प्रेरस्पात्पंगुष्ठमंधेरलेत्कूनं मानेवंद्रेणमंत्रेणवतवैदोकमंत्रविन २२ नत्रे
हंस नवेद्धिंगंधधूपादिलेपनैः पुरुषसूक्तेन विष्णोरराटमसिमंत्रनः नारसिं
हंसन्यासापविष्णुसूक्तमपर्वले नंदपेनुनमसेकुंभपयोभिपरिरस्तरेते मूलेनतेव
सन्नेपात्रं औषधीभिस्त्र्युंसंयुतं अश्वत्थादिकरातंमतले औषधपरिकीर्तिताः दद्विलो
श्रुत्वेस्म त्वाहत्जपेत्रैकैतं पुनः मंत्रेणानेनरक्षां मंत्रीसर्वदेवापतन्नेये २४ ॐ
सन्नेवनमपजमानमिष्ठेस्तेनसत्वसन्निविष्टनेन्नरसपमः पष्ठमादिषसार्वमेदे
व... ष्ठिनेनुपमस्य ॥इतिमूलमंत्रः॥ ॐ नमो भगवते नरसिंहाय नीलविग्रहाय विकट
...कंपराय विकटदंष्ट्राकरालाय नमः पराक्रमाय नृसिंहाय नमः एहेहि भगव
...नयेरशीपुंकपालवरवस्त्रधारिनमहानलतवदेवं नित्याय स्वाहा म

न्द्रेहुत्वा स्नानमन्त्रेणैव तु गुग्गुलं सीसपिष्टं हेमसिंदूरं रक्तवस्त्रं पंचरत्नं।
सलजा सुवर्णभीपंचनवकं नदीतोयगंधपुष्पैर्मृत्तिका पंचरत्नाने कंकोलीवै
चोरकं च हीरकं कंकोलीवचाकुष्ठं चन्दनसिनी सिद्धार्थवेदस्वामवंजामं चैववत्सीच
अपामार्गेंद्रजोशीर विज्ञालु कंटकारिका जम्बीफलं वटं वेवं वटास्त्वलक गो।
दकः गन्धसानावरीमुक्तोसमाआपुपादकं पंचगव्यं मनःशिला लोध्रं वृश्चं पकं दाडिमी
शमी कुंकुमं चकुचूर्णं कंवला चपनसंतके एवाओषधयो गृहास्म्तत्र पाकलैः।
सह ध्रुवफलकास्तयाग्रहजनदामूलश्रमाणनः पुनाभपक्वास्तया कार्यः क्षीरम
ध्रुवचन्द्रादिनः नाशुपाडेसमालोडकलशेनानितयेन॥अथ ओषधीदेपणं॥मा
ओषधीपूर्वेज्ञानादेवेभ्यस्त्रियुगंपुरा मनेनेनवभूलमहः स्नानंधामानिसप्तच नपकुं
भेसमारव्यानोमन्त्रादिसुनिपुंगवैः नयात्पूर्वसत्स्वरीषीचरुद्रविष्णुकंनया।
गंधेनानामंडलेवशालंनयापकडः वेदाहमेतंपुरुषंवपोरुषंसक्रमेवच रुद्रमी
लांतुभद्राचमंडलानिम्रपर्वले पंचांगैगंरुद्रजापंचनयानिरलिप्तनं पाओ
षधीनिमंत्रेण कलशेनुविनिदिप्येन गृहीत्वा स्नानछिद्रंठपट्टंस्थापितेवंशपात्रेके
गंधपुष्पैःसमभ्यर्च्य वस्त्रयुगेनवेष्टयेत शांतिकं स्वस्तिवाचहेमंदानंचकारयेत।
तिलादिनैःसमष्टिग्रहमध्यान्पदीरसंपुलैः गृहाणांनैवनवग्रहमहोमेनिरंगा।

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

२ मूलहोमेन पश्चाद्दीरमष्टोत्तरशतं च होमयेत ओं निर्ऋतये स्वाहा इदं निर्ऋतये ओं पातु।
धान्याय स्वाहा इदं पातुधान्याय ओं पुलस्यमन्याय स्वाहा इदं पुलस्यमन्याय ओं शान्तमन्याय
स्वाहा इदं शान्तमन्याय ओं यमराजाय स्वाहा इदं यमराजाय ओं यमाय स्वाहा इदं य।
माय ओं धर्मराजाय स्वाहा इदं धर्मराजाय ओं मन्यवे स्वाहा इदं मन्यवे अष्टोत्याहुतयः
ओं भूः स्वाहा ओं भुवः स्वाहा ओं स्वः स्वाहा ओं महः स्वाहा ओं जनः स्वाहा ओं तपः स्वाहा
ओं सत्यं स्वाहा ओं त्वन्नो अग्ने १ ओं सत्वन्नो २ ओं अयाश्चाग्नेस्य ३ ओं ये ते शतं ४ ओं उ
दुत्तमं ५ अथ व्याहृतिभिरष्टोत्तरसमिद्भिर्मूलेन तुत्रय इति मंत्रेण होमः कार्यः ओं मानो
वधुं रुद्र पिनीं पुरी वाम्मिक्षु [illegible] ना वृभारिषानो विश्वेदेवैस्सन्नमिः संविदानः ९
जापतिर्विश्वकर्मा विमुंचतु अथ समिद्भिस्तिलाज्ययवैर्नैवचरुस्संत्रैर्होमः पृथक् पृ
थक्चरोर्होमं पञ्चाशन्मन्त्रवान्नरः देवस्यत्वा नमस्ते रुद्र चोदेसहस्रशीर्षा अग्नेर्य
कविंशतिः १२ व्याहृतिभिश्चरुहोमः पृथक् दद्यान्मूलाय स्वाहा महामूलाय स्वाहा।
[illegible]नीय मूलदेवता चतुर्थ मूलकमित्ति शतहोमं चत्वारिंशाहुहोमनञ्च गहवंगताय
अश्व होमं चरुविधिः अभिषेको बालकस्य गायत्रीजपः सहस्रनामपाठः अथ।
[illegible] केनैव बालेनमाता पिता पुनः स्नानं तत्र प्रकुर्वीत नरान [illegible] दृष्टेन वैस्नानाय ये [illegible]
[illegible] नो वे दादिमंत्रैः आसने [illegible] रत्नानि [illegible] आनः [illegible] चैवासस [illegible]
[illegible] तेनैव बालवेष्टने स्फोटनेकोशस्थांड स्पर्शने [illegible] स्फो

ऽनंतोनागपर्यावासुकिपेद्भुरं गृहोपरिमनोद्भवानैलधरांसुशोभनं गेहेषु
...गुल्कोकुद्दालकवमनंतया संस्थाप्यमानुरुनं संगेश्वअभिषिंचेमनेजलेः ऋ
व्यक्तं सामममैत्रेयपौराशरोश्चैववेदकैः क्लिनायकेनव्यासोमस्कंदं विशुश्वआपनिं
रस्यमार्कंडेयकंचैवकंदेगंसहितंजपेन शालधरं शिरोमेवगृभिवेकंचकारयेनः
...कुः शिरोजेनन्यापिसर्वंवंधुजनस्यच एवकुंभजसेवितलमानरंवामिषिंचये
न पुनंतुमांमहतानिंद्रवेनदेवास्तथैवच निर्वंदेनचस्तु रैलशिवसंकल्पमिन्या
पि पातुवोपधीसोमराजांधानावेनंकरंभण्ड आपोपयस्यानमानर श्वमापोहिष्टा
पवस्तपा स्युवानोऋचात्वैवऋनोवामनएवच विश्वानिदेवसवितुःशन्नोदे
वीरभिष्टयपुनंतुमां देवजनाःपुनंतुमनसाधियाः पुनंतुविश्वाभूतानिजातवे
दः पुनीहिमां आपोहिष्ठेतिनवसूरस्त्वामभिषिंचंतुवुलविशुमहेश्वराः वा
सुदेवोजगन्नाथस्तथासंकर्षणोविभुः प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्चभवंतुविजयायते
आखंडलोऽग्निर्भगवनयमोवैनिऋतिस्तथा वरुणःपवनश्चैवधनाध्यक्षःशिव
स्तथा बुलनसहितःशेषोदिक्पालाःपान्तुतेसदाः कीर्तिर्लक्ष्मीधृतिर्मेधा।।
पुष्टिःश्रद्धाक्रियामतिः बुद्धिर्लज्जावपुःशांतिस्तुष्टिःकांतिश्चमातरः एतास्त्वा
मभिषिंचंतुसर्वकामार्थसिद्धये देवपत्न्योद्रुमानागादैत्याश्चाप्सरसांगणाः।।
अस्त्राणिसर्वशास्त्राणिराजानोवाहनानिच एतेत्वामभिषिंचंतुसर्वकामार्थ

सिद्धये एतदाप्तं स्वकं चैव पृथ्वीलेखमानतः ऋत्विक् होमं समारंभेत् तिलहोमं ना।
नः कुर्यात् सहस्रं तु विधानतः समिद्भिर्होमं चैव कृत्वा ततो दिक्पालबलिं ततः विप्रेभ्यो भो।
जनं दद्यात् दक्षिणां च ततः पापं पयसा तथा तिलैर्होमो विप्रभक्तिः पयसा तथा तथा न
यानि रक्तं तिलदुरितानि नश्यन्ति संशयः हिरण्यं गोवस्त्रं पुष्पं चैव दद्याच्चैव द्विजानये दा
रोगिणः विप्रायत्तः सोऽपि शुभः तस्य पापं तथा अनेन विधिना सर्वे हेमसमारोपण
मेव च सर्वदेवाः प्रसन्नाश्च सर्वशान्तिर्मंगलं भवति परलोके अपहरणं वंशवृद्धिः।
विवर्द्धनं अनेन विधिना फलमुत्तमं निश्चयकारणेन नक्षत्रपतनं पीडा
द्यादपि चैव ग्रहः नभश्च विनिपातानां विग्रहाणि च पातनं तथा कालेन तेन
नयाः प्रसादात् सर्वे अपनेन्द्रियः नक्षत्रदोषो पशमनं कुर्याद्देवं बुधो नरः महता
पापानि कृतानि महादुरितनाशनं संतापनो भवति सर्वदोषविनाशनं
नक्षत्रेभ्यो दोषनाशनं देवनश्यति इति श्री काश्यपकृत विधि ...
... महाविल्वपत्री १ महौषधी १ कल
कुंकुम १ गंध पुष्प तांबूल १ रोली मोली सुपारी कांस्यपात्र ८ ताम्रपात्र १
... दधि मधु १ कांस्य औषधी १ शान्तिद्रव्य १ तिल यव ६३ ११

पदामूलचुनेवेदेप्रसवेजायनेकचिन पुत्रस्यपदिकन्यायस्त
...पिपूर्वं १ येजातामानवामूलेनेवांशांनिःकथंभवेत स्त्रिरेतसमावह
स्तनोविधिस्सर्वकं २ मूलरौद्रेस्मनेमूलेलोकानांजीवनाशनं नेवंसंजीवनार्था
पकथपयत्वममायनः ॥ कश्यपोवाच ॥ श्रेष्ठवत्सप्रवदामिमूलेजातस्यपन्फलं।
वुलल्लत्रयुराश्रोतंपादेपादेलपफलनः ॥४॥ प्रथमेमानमानविज्ञादीनं निग्रपममपाद।
के हंतिपादेद्वितीयेतुमानवर्गेसर्वाधवं ५ वित्तेनस्मीपसोपादेतुधान्यनाश३।
दस्सनः तपानुर्धेप्रभंश्रोतेक्तेनवंदेशंचपीडयेत ६ मूलांशेप्रथमेजातेवत्समासंप
विवृतेयेन चतुर्मासंद्वितीयांशेनतीयांशेद्विमासकं मासमेकंचतुर्थीशेभिन्नाः
...नल्लोकपेत पात्वचछांतिंनवेकुवीत्रपरंपरिहसर्वाधवाः ८ मूलेचजायते।
वत्सोपितत्तुल्यंचविशेषतः अकालमरणंचैवमानहस्तुलंदुःखितोदपान ९ नेव
दत्रस्यस्नात्यांत्रुलस्यनिर्मितोविधिः दानंगोभूहिरण्यानांतिलाज्यहवनेन
ष्पा १० एतानिदुरितंघ्नंतिरंभोर्जाप्यंविशेषतः विनानानमपरेणनपश्यराने
...रस्तुति ११ अवार्यमेनमेवत्सषण्मास यदिजीवति देवोन्मानेवकुस्तनेग्रा
मस्यपतनेनतपा १२ धर्मराजसरवोमूलोमिकृतिनिर्मितनामनः विघ्ननाशाय
...नेनतपोभिःदुष्कृतेर्भशं तेष्ठवाचवरांकसोवरपसत्वपष्यासभवं यदिनेशोरि

CC-0 Paniab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

मिश्रे
क॰

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सामिधा पंचरत्न पंचगव्य पंचमृत्तिका नदीतोय ग्राम्यपत्र गूलरपत्र ग
राका मिश्रौदन तिल सवत्सागौः वस्त्रयुग्म मधुयुक्तं कांस्यपात्र कांस्यपा
त्रिंतं पलाशपत्रपात्रेन मधुमिश्रं दधि गन्धसंयुतं रौप्यपात्रे दधियुक्तं हैमदधा
संयुतं कांस्यपात्र २ पलाशपत्रपात्र स्वर्णपात्र रौप्यपात्र ममस्तु ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative